

A HORÁNYI ELEK TERVEZETE.

(Második és befejező közlemény.)

Nyomósbitó bizonyítékul szolgálhat a föntebbi állításra a »*hazafiui magyar társaság törvényei*«-nek latin szövege is.

Ennek azonban csakis első substratumát lelhettem föl mind-
edig, vagyis *Horányi* fogalmazványának azt a sebtiben papirra
vetett vázlatát, mely hézagaival, számos törlesztéseivel s kiigazító
módosításaival, pótlásaival meg befejezetlenségével bizonyítja a
szerkesztés első hevenyészétét.

Abban a hiedelemben, hogy ennek az egyelőre csakis nagyjá-
ból s hamarosan ejtett fogalmazványnak valamely teljesen bevég-
zett és az alakító gyűlés elé tisztázottan beterjesztett példánya
is előkerülhet valahonnan, mely szintűgy, mint a belőle eredt
magyar szöveg, az előkelő tagok aláírásával vallja elfogadtatását,
számos ízben megkisértettem végette a behatóbb nyomozást, vala-
mint az előbbi években, ugy még imént is, de sikertelenül. Pedig
igen szítogatta reményemet különösen az is, hogy a szintén
Horányi fogalmazta folyamodványnak eredeti példányán kívül
még egy más kézzel írt tisztázata is előkerült, mely arra mutat,
hogy Horányinak gondja volt ezeknek többszörösítésére.

E reményemnek mindeddig meghiusultán való sajnálkozás-
omat azonban nem kevésbé enyhítheté az, hogy az eredetileg
latinul szerkesztett »*Statutum*«-oknak éppen ez az eleve kelt
alaprajza adja meg a biztos tanúságot a kezdeményezés első
mozzanatairól és különösen az ügy főmozgatójáról. Ugyanis minden
kétséget kizáró bizonyossággal láttatja ez, hogy az egyébként
latinul nagy könnyűséggel író és szónokló *Horányi* e mélyebb
meggondolásba került feladattal mintegy tépelődve küzködik, latol-
gatván a kifejezéseket is, nehogy azok valamiképen kifogásolhatók
legyenek.

Midőn a néhány napon is összetorlódott pótlások miatt itt-ott
bajosán olvasható compositiót híven átírva, közlöm, bizvást az
érdeklődő olvasónak engedhetem át annak figyelmes egybevetését
a föntebb közlött magyar szöveggel, melyből eléggé kiviláglik,

hogy, mint vele lényegében egyező, ennek utóbb gondosabban készült szerkezetéből lőn magyarítva. A különbözős leginkább némely pontoknak máskép elhelyezésében ötlük fel.

Statuta Patriae Hungaricae et Transilvanicae Societatis.

1. Quisquis nostrae Societatis membris communi consensione adscribitur, noverit obligari se sponsione, ut horum membrorum pro viribus suis existimationem, fortunas provehat ac tueatur.

2. Singula Societatis membra in eo, in quo ab ineunte aetate profecerunt, scientiae genere luculentum dabunt specimen, ut hac ratione et de Patria sua ac universim de re publica bene merendi studium patefaciant.

3. Qui in Theologia, Philosophia, Juris prudentia, Ethica, Physica, Geometria, interiori linguae Hungaricae cognitione, Universali Historia, Poësi alios antecellens, aliisque scientiis se notum reddidit, inter Societatis membra referri potest.

4. Homo procietae conscientiae, aut invidia, livore, in familiari consuetudine, sive in scriptis maledicentia, obscenitate armatus et ad turbendam tranquillitatem et aliis nocendum vel quadam infami indole praeditus, quantumvis summa ingenii vi pollens, tamquam Patriae nostrae probum et literarum pestis, omnem sibi aditum sciat ad nostram societatem esse interclusum.

5. Cum huius Societatis conatus eo referantur, ut ethica Humanae societatis officia exponantur, et cum Hungaricae linguae cultura elegantiores litterae coniungantur, cuilibet, cuiuscunque sit instituti ac religionis, aditus patebit.

6. Cautum igitur erit quam maxime, ne quis imprudenter, odio temerario alienae religionis ductus (fervore) atque ausu controversias, in Theologia doctrinae capita odiosa scripto sannis scurrilibus, calumniis mordacibus et aculeatis verbis a se dissentientes oppugnet, et traducat aut diris devoveat. Nihil enim magis est ab humanitate, virtute, ac vera scientia alienum, quam rationum et argumentorum loco (adhibere) scommata, aut calumniis disputationem suam velle illustrare. — — —

7. Nulli fas erit inscia vel invita Societate nostra aliquid publici iuris facere.

8. Etsi cuilibet concessum sit (in nostra Societate) quacunque lingua scientiae specimen dare, sed maximi meriti erit, si id culta Patriae lingua praestiterit; cum ad huius elegantiam provehendam et maiestatem ampliandam maximum decus ac ornamentum sibi polliceatur.¹

11. Quadruplex classis constituit Societatem nostram. I^{am} efficiunt *Protectores* et *Patroni*, alteram *Ordinaria*, sequentem *Extra-Ordinaria* membra; postremam — — —

Patroni elaborandis industria, aut perficiendis ingenio litterariis

¹ Itt az ivrétű kézirat első oldalát bevégezve, a másikon legott a 11. ponttal kezdi folytatását, s a kihagyott 9. és 10. pontnak nem is jelzi valamely pótlását. Ebből is látható, hogy sebtiben írta. — A zárjel közé vett szavak Horányi kéziratában áthuzvák.

conatibus minime obstringuntur, cum horum auctoritate, praesidio ac beneficio praeclara aliorum molimina promoveantur. Conventui non assident, nisi etiam inter membra ordinaria referantur. *Ordinaria* solum membra habent ius considendi, suffragia voce ferendi, qua occasione et de propriis atque aliorum scriptis iudicium ferent, et (nefors ea suppriment) communi consensione vel prelo subiiciunt.

12. *Extraordinaria* membra intelliguntur illa, quae quidem scriptis editis nondum inclaruerunt, sed litterarum amantes industrii, praestantis indolis, genuini Hungari deprehenduntur. Sed iure considendi vel suffragia ferendi circa edenda ingenii monumenta carent.

Interea ad communem, qui semel in anno celebrabitur, consessum admittentur.

13. Societatis interna membra Praeside gaudent, qui consessus destinatis temporibus indicabit.

14. Duos habebit perpetuos a Secretis suis Viros, quorum unus *primarius*, alter *secundarius Secretarius* appellabitur. Ad priorem quilibet sua (sive in Hung. sive in Transilv.) ingenii monumenta cum Societate communicaturus, sive demum illius membrum censeatur, sive non, dirigere ac mittere debet, cuius officium erit argumenta operum indicare et communi membrorum censurae subiicere.

15. Habebit praeterea Societas actorum litterariorum et monumentorum suorum Custodem, qui (ea) in Bibliotheca R. R. P. P. Paulinorum, ad quam membris aditus patet, collocabit.

16. Membra in Consessu honorum titulis abstinebunt, nec nisi Fratrum Sociorum nomine se se compellabunt.

17. Nullam rem silentio premit Societas, vel arcano velamine obtegit (quod molitur). Acta enim sua prelo subiicienda publici iuris facit. Nam ea solum tacite praetereuntur, quae humani intellectus vires exsuperant. Cum vero Societatis conatus circa res adspectabiles versetur, mysterio nullus locus relinquitur.

18. Societatis insigne constituit: Soli, radios per sudum coelum uberrime diffundenti, Aquila sublimes volatu opposita, sub qua colli insidens Bubo conspicitur. *Sol* candorem et veritatem, *Aquila* doctrinam, *Bubo* curas, industriam solitudinem indicabunt. Limbo superiori verba haec conspicua erunt: *Deo, Regi, et Patriae*. Inferiorem Limbum haec compendia verborum occupabunt: *Sigillum Soc. Patr. Hung. et Transilv*

19. Opus igitur quaecumque nomine Societatis publica luce donandum sit, frons illius hoc signo exornabitur, ac distinguetur, quod semper apud *primarium Secretarium* conservabitur.

20. Ad hunc quoque pertinet, cum dissertationes hungarico idiomate praeleguntur, errores adversus Syntaxim Hung. vel linguae integritatem admissos indicare, quos si minus animadverteret, cuilibet membro liberum est eundem detegere. Quem si *primarius Secretarius* minus recte tueretur, aut excusaret, plurimum vota emendabunt.

21. Ratio et modus Societatis nostrae membris adscribendi hic servabitur: Novitii socii nomen in consessu vulgabitur, et post plura

ingenii et doctrinae pericula facta membrum communibus suffragiis dignum declaratur.

Leges et Conditiones Societatis a Secretario praelegentur, quibus ita respondere obligatur: Promitto (Coram Deo) quod legum a Societate latorum auctoritatem parendi promptitudine atque amore venerari velim. Atque ideo si unquam his data opera pertinax adversarer, consentiam in eo, ut indignus esse hominum honestissimorum consortio a Societate pronuncietur et talis ubique diffamer et tamquam (dedecus) improbus eiciar.

22. Ad hanc sponsonem Protectores et Patroni ac Extraordinaria membra minime tenentur, sed tantum Ordinaria obligata esse intelliguntur.

23. Ordinaria membra solummodo 12 numerabuntur, ex quibus si senis pauciores consessum instituunt, consultare de rebus occurrentibus possunt, sed nihil legis statuere et rogare.

24. Consessus ordinariorum membrorum vel *Pestini* vel *Budae* tantum habebuntur.

25. In consessu definiendum est, quale argumentum a singulo membrorum ordinariorum elaborari debeat.

26. Patria haec Societas Filia erit universalis Societatis Hassiae-Hamburgicae, cuius fama cultiores orbis provincias pervasit, et in dies maiora sumit incrementa.

Ezzel végződik e rögtönzöttnek látszó fogalmazat az iv negyedik oldalának derekán fölül, a hol így még kifért volna néhány pont, t. i. mind az, a mi ezentúl a magyar szövegben olvasható. De a máskorra hagyott folytatás helyett az egészzet más alakba öntötte, és pedig abba, a melyből aztán az Anyos kezével írt s valószínűleg általa készült magyarított szöveg előkerült. Ebből már jó móddal kiegészíthető az az egy-két nem is igen lényeges pont, mely a latin szövegből hiányzik.

III.

6. Egyedül magában véve s csak úgy futó pillantással áttekintve, csekélyesnek látszhatik ugyan az ezekben nyilatkozó kísérlet, különösen ahhoz a nagyszabásúlag fogalmazott s »*Akademia Augusta*» névvel alkotandó tudományos társaság tervezetéhez mérve, a melyet Toldy a föntebb jelzett előadása VII fejezetében részletesen ismertet, tán nagyon is gyarló mivoltúnak mutatkozik; mégis akkoron, midőn az a föntebb említett Bessenyei-dicsőítés élenkbb érdeklődést keltett volt a múlt századi újráföléledés tényezői iránt, kellemesen meglepő leletként tűnhetett elem ily magában véve is nem jelentéktelen bizonságú irat. Sőt eléggé kínálkozó vala ez arra, hogy a benne kifejezett hazafias célzatot illeték szerint kiemelve legott teljes szövegével nyilvánosságra juttassam, mint éppen alkalmas időben előkerült érdekes tanuságot.

Az idétt ugyanis a koronázás óta közel egy lustrumon át már mindinkább enyhülő közviszonyaink, ama másfél évtizedi

nehéz megpróbáltatás után, eléggé rászolgáltak volt arra, hogy üdvös okulás végett elevebben emlékeztessünk vissza azokra az iméntiekkel több tekintetben analog mivoltu századelőtti lelkendezésekre.

Mint valamely lidércnyomás alól szabadultan kezdte is azonnal az újabb lendületnek eredt tudományos búvárkodás jóval behatóbban fölkatolni s lehetőleg megszívleltetni egyebek közt különösen annak a múlt századi felocsúdásnak éppen akkoriban igen tanulságossá vált küzdelmeit.

Hisz erre már előbb is meglehetősen buzdító jeladást villantott föl a *Kazinczy* F. születésének százados évfordulója alkalmával támadt hazafias tüntetés. Alkalmasint feltűzelőbb hatású volt pedig aztán évtized múlva a *Bessenyei* György epochalis fölléptének százados emlékére rendezett akadémiai ünnepség (1872. decz. 15.).

Ennek indítványozója *Toldy* F., habár a megünneplés alkalmi igénye szerint a testőrirodalom vezérének özszerű hatását dicsőítette magasztaló szónoklatával, de az Akadémia kegyeletét leginkább emlékeztette különösen az »*egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*« messzeható s magasabb célzatú eszméjére, úgymint a mely aztán *Révai* M. »*Planum*«-ával együtt, mintegy szellemi alapvetését képezte a mostoha viszonyok miatt elég bajosan s csakis évtizedek múlva létesülhetett m. t. akadémiának.

Hogy pedig ennek a nagy feladatú nemzeti intézetnek oly hosszas vajudozásba került megszülemlésére is hathatósabban emlékeztesse az újabb nemzedéket, mint látszik, annak az indítványnak nyomósbitásaul tárgyalta mintegy prodromusként már az előbbi év elején (1871. jan. 23.) az akadémiai eszmének előbbi küzdelmeit.

Amily korszerű, oly hatásosan eszméltető volt mindez akkoron, a huzamos levertségből újra föléledező időszakban.

7. Ily szellemi pezsdület folytán, mondhatni, eléggé alkalomszerűen lehetett volna kiemelni amazok járulékaul ezt a szerény okiratot is annak tanúságaként, hogy minő aspiratiók gerjedeztek éppen száz évvel az előtt, különösen itt a központi ikervárosban olyatén célzatra, még mielőtt *Bessenyei* az »*egy magyar tudományos társaság alkotása iránti jámbor szándékát*« megírta volna.

Mert hisz e tekintetben jelentős előnye is látható ennek amaz óhajtasok, tervezetek, indítványok és kísérletek fölött, melyeket *Toldy* Ferencz abban az előadásában felsorol.

Azok ugyanis jobbára Pozsonyban, mint az országnak akkori fővárosában kívánták az ily tudományos egyesületnek székhelyét,¹ minthogy akkoriban még ott volt a főkormányshékek, a helytartó

¹ Így látjuk azt jelezve különösen a II. IV. és VII.-nél, míg a többinél a székhely megnevezése hiányzik. L. *Toldy* F. Összegyűjtött munkái VII. k. 1873. 354—94. l.

tanács, az udvari kamara s a hadi kormányzók működési helye, s ezért a magyar nemesség nagy része, vagy legalább a királyság legelőkelőbbjei is ott tartották az év nagyobb részén át lakásaikat.¹ Meg amúgy is Bécs közelében számos kedvező körülmény ajánlkozott arra, hogy ott nagyobb sikerrel működhessék az ily sokféle segédeszközt igénylő tud. társulati intézmény.

Ez a központi csendes mozgalom pedig már az újraébredés hajnalán bizton megsejtve az utóbb bekövetkezendő átalakulást, legott oda irányult, hogy az egész nemzetre kihatandó közművelődési tevékenységnek gócpontját sajátképen az ország közepén szükséges okvetlenül létesíteni,² hogy így arányosabb szertesúgarzással árasztgassa az fölvillanyozó hatását, főleg a magyarság alföldi zömét képezvén első sorban minél alkalmasabban közvetítő közege az erdélyi fajrokonsággal való összetartásnak erősítése végett.³ Érezte ennek szükségét az a szilárdabb nemzeti érzület, melyet az erdélyi székely magyarság hagyományos szívóssággal megóvott.

Ily előnye s egyéb különlegességei is eléggé érdekesnek láttaták azt a hazafiúi célzatot akkoriban a két okirat egész szövege szerint a nyilvánosság elé juttatni, mint amazoknak közeli utódát, az utolsónak szinte egykorúját és a »*Jámbor Szándék*«-nak megelőzőjét. Valóban időszerű lehetett volna nyomban egybevetőleg előtűntetni, hogy annak a központi társulásnak szándéka mennyiben rokon az előbbiekével s mennyiben különböző attól sajátos irányzatával.

De éppen a szabatosabb egybevetés biztossága okáért tanácsosabbnak látszott közétevéésének elhalasztása mindaddig, amíg majd remélhetőleg tán még nyomósabb s részletesebb adatok merülhetnek föl kutatásaim közben annak többoldalú és alaposabb kiderítésére.

E remény jóideig meddőnek bizonyult. Azért kívánatosnak mutatkozott annak valamely tudományos körben való bemutatása. Meg is történt ez a Történelmi társulat egyik havi ülésében, a végett, hogy ennek szélesbedő kutatási buzgalma lenne szíves figyelmét olyan adatok nyomozására is kiterjeszteni, aminők az

¹ U. o. 373. l.

² Ennek az irányzatnak kissé behatóbb méltatása alkalmasint meggyöngíti némiképen annak az emphatikus mondásnak szövegejét, mely Kármán József jeles tevékenysége érdemeit evvel a ráadással magasbítja: »Ő mondta ki először azt az eszmét, hogy Pestet irodalmi központtá kell tenni. . . « (I. Szinnyei J. »Magyar írók élete és munkái« V. 1053. l.) Habár ő azt két évtizeddel utóbb nyiltabban vallotta és föltetszőbb sikerrel kezdte is érvényre juttatni, mint látjuk, a »hazafiúi magyar társaság« e szándék tekintetében jóval megelőzte. De meg az alakulási viszonyok is nagyon arra utalók voltak már a múlt század utolsó évtizede kezdetén.

³ Nyíltan rámutat erre a célzatra a »hazafiúi magyar társaság törvényeinek« latin szövege ily címével: »Statuta patriae Hungaricae et Transilvanicae societatis.«

ebben jelzett szövetkezési viszonyokra bővebb világot ömleszthetnek.

Igen óhajtandónak látszott különösen annak körülményesebb kiderítése, hogy sajátképen *mikor, hogyan*, kiknek ösztönzésére s készséges hozzájárulásával indult meg itt a haza szívében ez a fenkölt czélatú, de szerény óvatossággal fejledező művelődési mozgalom, mely amint a szabályzat aláírása mutatja, leginkább a *paulinusok* könyvtárában tarthatta bizalmas összejöveteleit, ki tudja mióta, vagy egyébként a társak valamelyikénél más és más helyen, talán az aféle gyanúnak kikerülése okáért, aminő akkoriban könnyen érhető az ilyen nem szabadalmazott gyülekezéseket.

Már csak azoknak a többé-kevésbé kiváló hazafiaknak nevei is, kik a szabályzatot alájegyezték, táplálhatták azt a reményt, hogy valahol a róluk szóló életrajzi adatokban előbb-utóbb merülhet föl egy és más tanúság ennek a szövetkezetnek kellőbb megvilágítására.

De ilyesmi még azután sem jelentkezett, midőn irodalmi törekvéseink némely balsikerei *Révai Miklós* életének kimerítőbb s megokoltabb földerítésére készítették. S így ennek folyamában eléggé kinálkozott az alkalom arra, hogy midőn a nemzeti genius múlt századi lelkenedését s különösen ily czélatú sóvárgását tárgyalám, e közben fölemlítsem egyebek közt azt a buzgó igyekvést is, melynek érdekes bizonyosságát adja az itt szóban forgó két okmány. Kiváltképen Révainak szintén ily czélú bátor felléptéről szólván, alkalmasan oda illőnek véltem azt is, hogy némi mutatványkép egy kis szakaszt (24 sornyit) közöljek ott a folyamodvány szövegéből,¹ biztatóbb buzdításul az óhajtott részleteknek nyomozására.

Meleg óhajtásom azonban így sem nyert kívánatos sikert. Csakis az volt következménye, hogy abból a közlésből aztán itt-ott fölemlítették némely sebtiben írók a Horányi keltette *»hazafiúi magyar társaságot,*« még pedig olyképen, mintha ennek szabályzati törvényei is közzé tették volna már és ami meglepőbb, nyomban azok megállapítása után.

Sajátszerűleg ilyképen van az előadva a *Pallas Nagy Lexikonának Horányit* röviden ismertető cikkében²: »Ő volt az első, ki egy Pesten alakítandó magyar irodalmi társaság létesítésén komolyan fáradozott. Ányossal és Bessenyeivel titkos gyűléseket is tartott Pesten ez ügyben.³ 1779-ben már az alapszabályok is napvilágot láttak: »A hazafiúi magyar társaságnak törvényei« címén. A nehézségekkel azonban Horányi sem tudott megküzdeni.«

¹ Révai M. élete II. 14—15.

² L. Pallas Nagy Lexicon IX. 356. l.

³ Hogy Bessenyei személyesen is részt vett volna a titkos gyűléseken Pesten, erről szóló adatot nem leltem. Miért van még is neve alájegyezve, megérthető az odább említendőkből.

Jóhiszeműleg átvette ezt id. *Szinnyei József* is a Horányiról írt életrajzi vázlatában.¹

Hogy hol láttak napvilágot azok az alapszabályok, egyikben sincs jelezzve s arról mindeddig sehonnét sem értesülhettem.

8. Most, hogy a »*Jámbor Szándék*«-nak újra kiadása forog szóban, az ezt sajtó alá rendező *Gyulai Ágost* úgy értesít, hogy ama közlések íróitól sem tudhatta meg közleményök forrását, sem egyébképpen nem szerezhetett arról tudomást. Ezért kívánta tőlem a kézirat használhatóságát a »*Jámbor Szándék*« tartalmával teendő egybevetés véggett.

Készséggel teljesítettem kívánatát, hű másolatban használatra engedvén azt át. De egyszersmind eléggé fölhívónak láttam e körülményt arra, hogy lehető felderítéssel közzétégyem valahára ezt a nem lényegtelen tanuságú szellemi hagyatékat.

Legyen így legalább utólag igazolva, amit a föntebb érintett közlések, habár tévesen, előlegezve állítottak és különösen az ujlag megjelenő *Bessenyei-féle »jámbor szándék«* figyelmesebb olvasóinak álljon módjukban ezt az előző kísérletet teljes szövege szerint összevetetni, valamint *Bessenyei* tervjavaslatával, úgy az előbbi efféle kísérletekkel is.

Hisz valamely termékenyítő eszmeszemerékkel hozzájárult ez is a 100 év előtti szellemi zsendüléshez.

S miért ne remélhetnők, hogy tán fölvetődhetik némely még homályban lappangó kézirati maradvány, mely vagy ebből nyerhet, vagy erre ömleszthet teljesebb világosságot.

Midőn e régi tartozásomat² immár a körülmények nógatása által is szorgalmazva, ezúttal némileg leróni igyekszem, legalább melleleg megjegyezhetem, hogy a huzamos halasztás mégsem hagyta egészen cserben reményemet. Mert ha a kérdéses »*hazafi társaság*« alakulási módozatairól s tagjainak szám- és minőségi viszonyairól, meg ezeknek kifejtett tevékenységéről körülményesebb ismerethez nem juttatott is, de legalább a szándék keletkezési indító okaira, kezdeményezésére s kiváltkép a főtenyezőnek szellemi viszonylataira nézve sok becses tanuságnak birtokába segített, a lelet óta folyt irodalom-történeti tanulmányaim közben.

Ezekből holmit, habár egyelőre csak röviden érintve, talán egy kissé fokozhatom is ennek a szellemi ereklyének jelentőségét, hogy midőn a »*Jámbor Szándék*«-nak ujonnan megjelenítése tán némi viszonylagos érdeklődést kelthet iránta, különösen az irodalom-történeti emlékek kutatói szívesebben reflectáljanak a reá vonatkozó megfigyelésére.

9. Első sorban jeleznem kell némely a szövegben érintettekhez közelebről tartozó megjegyzéseket, aztán az azokhoz fűződő észleleteket, melyek legalább hozzávetőleg jóformán rámutatnak

¹ L. *Szinnyei J.* »Magyar írók élete s munkái« IV. 1072. l.

² V. ö. *Révai M.* élete II. 14. l. 2. jegyzet.

az indítványnak genetikus fejlődésére vagy valamelyes magyarázatot adhatnak az arra nyomósan készített, de meg aztán a nyilvánosságra való kilépést merőben gátoló coniuncturák felfogására.

Ami ez iratokban első pillantatra is figyelmet gerjeszt, az kiváltképen a szabályzat alá jegyzett nevek jelentősége, s különösen az, hogy a társaság elnökeül br. *Orczy* Lőrinczet, Abauj vm. főispánját választotta.

Mindez már magában is biztos kezességül vehető arra nézve, hogy amit a szövetkezet célzataul vall, a felé komoly eltökéléssel, jóhiteű szándékkal kívánt igyekezni. Még nyomósabb bizonyítéka ennek az, hogy szabályzata mily óvatos és valóban megszívlelésre méltó erkölcsi fegyelmeltséget követelt leendő tagjaitól, valamint az is, hogy az anyagi támogatás igényét mellőzve s jutalmi ígéretekem sem említve, csakis szellem-erkölcsi motivumokra, hazafiúi kötelességérzetre alapítja tisztán szellemi érdekek felé törekvő célzatát.

10. Egészen rávall ez Horányi nagylelkű irányelvére, melyet ő az idétt kiadott »*Memoria Hungarorum*« palmaris munkája című lapján jelez, hol a tengeren úszó gálya, mint emblema fölött lebegő szalagon ez a fenséges jelmondat olvasható: »*Provehimur non praemio, sed patrio amore.*« — Mennyire elűtő ez napjaink jutalomsóvár törekvéseitől!

S ugyanez látható e műve három vaskos kötetének mind-egyike elején; az elsőén pedig hazafias tisztelőinek kívánatára oda illesztve az ő akkori martialis tekintetű képe is, mely alatt nevéhez a »*Hungarus Budensis*« nyomós oknál fogva van hozzájegyezve.

Jóformán gyaníttatja ez is, hogy az a »*provehimur*« nem csupán az ő külön törekvéseit jelezi, hanem alkalmasint valamely lelkes phalanxét is, melyet ő toborzott volt, kiváltképen e műve tartalmának gyarapítása végett s melyet aztán consolidálni a szervezendő társulat által mindinkább iparkodott. Tehát a hullámokkal küzdő hajónak ő a valódi navarchusa.

Az meg épen kétségtelen bizonyosságot nyújt Horányinak főtenyezőségéről, hogy a szabályok (»*Statuta*«) latin szövegét és a fensőbb jóváhagyást kérő folyamodványt valóban ő irta sajátkezűleg, s ő is fogalmazta, amint ezt különösen emebben világosan láthatja mindaz, aki az ő stílusát és gondolatmenetét ismeri.

Erre nézve legalkalmasabb összevetnünk evvel az ekkoron megjelent »*Memoria Hungarorum*« köteteinek praefatióit, hogy a szellem azonosságát tüstént fölismerjük.

Sőt ezekből meglehetősen kiviláglik az ő messzeágazó irodalmi összeköttetése is s elképzelhető, mily bizton számíthatott így a tagok tetemes mennyiségére.

Ezek egybevetéséből sejthetjük azt is, hogy minő feladatokra s mily érvekkel buzdíthatott *Horányi* e társasági körben. Egyébként is bőven tájékozunk az iránt akkori sürgölődése, melyekkel

kiváltképen a hazai irodalom történelmének teljesebb megvilágítását czélozta, a mióta különösen az 1770-ben Velenczében közzétett »*Prodromus*«-ával a hazai művelődés-történelem terén kifejtendő munkásságának mintegy programját adta.¹

S amit ennek valóra váltása czéljából azután ez évtized folytában fáradhatlan serénykedésével tön, mindaz kétségen fölül arra mutat, hogy ennek a solidaritásra buzdító társulási eszmének is sajátképen ő volt a fő »vis motrix«-e, de úgy, hogy ezt minél kevésbbé éreztesse.

11. Sarkalva készítette őt erre a sürgölődésre egyebek közt a »*Memoria Hungarorum*« teljesbítésére igyekvése is. Bizonyítékul vehető a »*Nova Memoria*« I. kötete. Ez ugyan a terhes viszontagságok miatt csak jóval későbbben jelenhetett meg,² és evvel a kiadás folytatása végleg abbamaradt; de a hozzá kellő anyag gyűjtése odább is folyton szükségessé tette az irodalmi tényezőkkel való bizalmas és lehetőleg gyakori érintkezést.

Tudnivaló, hogy az irodalmi közlönyök és a közlekedési eszközök akkori fogyatékosága mennyire megnehezíté az ily szellemi készlet gyarapítását. Ami méh-szorgalmú Szinnyeink tudhatja ezt leginkább méltatni, holott neki már a gőzerővel való munkásság sokkal inkább állhat rendelkezésére, mint az ő múlt századi elődének. Azért Horányi messzeágazó munkásságának eredménye, — noha éppen a szerfölötti tárgymennyiségnek fogyatékos segédeszközökkel ugyan, de a körülmények zaklatása folytán mégis sürgőssé késztetett feldolgozása miatt számos kiigazítani és pótolni való találkozik benne, — ma is, de még ezután is méltán megérdemli a hálás elismerést, sőt a viszonyok aggályos fejlődése szerint a belsőbb megszívlelést is.

Helmeczy-nek a *Horányi* névből csinált anagrammája: a »*Hány író*« nemcsak elmés, hanem találóan jelentős is; akár ezt gondoljuk rá: Hány író emléke fűződik nevéhez, már úgymint kiket leginkább az ő buzgalma emelt ki a homályból vagy képezett vagy csak lelkesített az irodalmi munkásságra, akár pedig ezt: Hány író teendőjét teljesítette a derék *Horányi*, ki mint különféle dolgozatainak hosszú sora is mutatja, ugyan csak tetemes részt vállalt magára az akkori hazafias feladatokból, még pedig avval az igazán fensőbb érdekű, eszményies czéltudatú lelkesedéssel, melynek sajnos gyérültét ma már oly keserűen panaszolják a jobb érzésűek, amint hogy annak valódibb példányait többnyire a viszontagságos multból kell visszaidéznünk.

Ezért velős oknál fogva keresgéli föl kegyeletünk azoknak a jeles szellemi hősöknek elhalaványított emlékét, kik mint fajunk

¹ Jelezte ezt már előre is a *Dalham* Floriannak »de ratione recte cogitandi, loquendi et intelligendi« cz. műve elé írt előbeszéde végéhez csatolt jegyzetben; l. a XL. lapon.

² Nehezítettnek láttatja ennek kiadását az is, hogy az előbeszéd már 1792-ben kelt, a könyv pedig csak 1795-ben került ki a sajtó alól.

újra föléledésének ápolói, s emelkedőbb haladásának úttörői oly nemes odaadással, mondhatni, önfeláldozással küzdöttek, daczolva a legnyomasztóbb viszontagságokkal, hogy ily erényeik immár mindegyre magasbodó becsüekként tündöklenek ki letűnt koruk homályából.

12. Ámde az ily nemes érdemeknek igazságos méltatása végett már valahogy bátrabban felül kell emelkednünk azon a huzamos idő óta mindegyre hátrányosabban lábra kapó elfogultságon, mely csupán csak a magyar nyelven szólaltatott hazafias érzelmek sugallóit tartja a nemzeti genius igazi ihletettjeinek s így az utókor bensőbb kegyeletére méltóknak.

Amily igazságtalan, egyszersmind oly korlátolt felfogásra vall az efféle exclusiv hazafiság, ha különösen hazánk múltjára nézve meggondoljuk, hogy olykor épen azok a hőkeblű hazafiak, kik a nemzeti művelődés érdekének kiváló javára szolgálendő műveket alkottak, valának kénytelenek nagyobb szabású munkáikat nem magyar nyelven írni, még csak egy századdal is ezelőtt,¹ midőn az oly munkáknak magyar nyelven való kiadása vagy lehetetlen vagy épen célttévesztő vállalat lett volna, míg amúgy latin vagy más nyelven írva a tudományos külföld előtt is nem kevésbé emelték nemzetünk reputációját, de még hazai tanultjaink közt is szívesebb fogadtatást nyerve, sikeresebb eredményt vívhattak ki irataikkal.

A ki ezt nem így hiszi, valóban távol van a múlt századi hazai irodalmi viszonyok ismeretétől.

Tudjuk, mily katastróphák okozták azt a nagy válságot, mely egyebűtt is, de nálunk tán különösebben is elidegenítette az elméket a múlt század szellemi tevékenységének azon tudományos termékeitől, melyek amaz előbbi kényszer-viszonyok követelménye szerint leginkább latin nyelven adták a tudósabb honfiak eszméinek és érzelmeinek kifejezését, minthogy ez a nyelv akkor még Európaszerte a magasabb értelmiség organumául tartatott, s így a tudományos eszmék érvényesítésére legalkalmasabb közegül szolgálhatott.

Annak a szellemi meghasonlásnak következménye lett az a mostoha érzület, mely nem egy korábbi időszakbeli jelesünket épen azon érdemeiért lakoltatá homályba sülyesztéssel, a melyekért tán fokozott hálával illenek adóznunk emléküknak. Mert, hogy a nemzeti művelődés emelése és hazánk érdekeinek a külföldi tudományos világ előtti tolmáclása végett latin vagy más műveltebb nyelven értékesítették eszméiket s ezáltal becsülést is szereztek

¹ Hogy ez a praxis még napjainkban sem múlta idejét, több más jeles példa közt szíves elismeréssel említhető tanúság rá a gr. *Kunn Géza* becses műve: »Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima.« 1895. Claudiopoli; vagy *Bartal György* jeles »Commentariusai.« Pozsony 1847., vagy *Somsich Pálnak* »Das legitime Recht Ungarns und seines Königs« becses műve 1850. stb. eff.

nemzetünknek, sőt itthon is több olvasót nyerve, alkalmasabban bővíthették a szellemi gyarapodást, ez nagyobb érdemükül vehető, mintha csakis a fiókjaikba rejtendő magyar tudományos műveket irtak volna. Hogy tehettek volna ily meg gondolatlanságot a nagy munkásságu Bél Mátyásék, Deseritzky, Horányi, Pray, Katonáék és több más fáklyavivői a hazánkbeli múlt századi tudományoságnak?

Nemzeti művelődésünk történetének pragmaticus ítélettel való higgadt felfogása szerint mondhatni, nem éppen méltányosan bélyegezte a magyarságért lángoló buzgalom »hanyatlás korszak«-ának azt a múlt századi (1711—72.) fellábadó időszakot, mely többnyire latinul írt tudományos művekben adta jelentősebb tanúságát a feltörekvő nemzeti művelődésnek. Ily egyoldalú jellemzés ellen már jól érvelt nyilatkozatok is tiltakoztak. Újabban pedig többrendbeli igyekvések is tapasztalhatók annak a küzdelmes kornak illőbb méltatására.

E tekintetben is különös elismerést érdemel id. *Szimyei* József fáradhatlan munkássága, melylyel folyton útját egyengeti annak, hogy minél concretebb ismeretet nyerjünk a hazánkbeli szellemi művelődés összzerű irodalmi tényezőiről.

A mily érdekes, úgy nem is kevésből álló feladat volna annak kellőbb kimutatása, hogy csak a múlt századi latinul írt művek is mily hathatósan járultak a valódi hazafiság s nemzeti érzelem ápolásához. Szándékunk is erről annak idején és helyén némely eddig figyelemre nem méltatott adatokat érdemleg kiemelni.

13. Ezennel tárgyunk érdeke főleg *Horányinak*, mint a »*hazafiúi magyar társaság*« serény »*πρόμαχος*«-ának szellemképét ajánlja lehetőleg megvilágítanunk.

Mennyire előkelő koryphaeusa volt *Horányi* is a kényszer viszonyok miatt szintén latinul nyilatkozó tudományosságnak, bőven bizonyítják irodalmi hagyatékai, különösen, a melyeket közzétennie sikerülhetett.

Történeti nyomozásainak tetemes részben való hasznavehetőségét láttatja az, hogy nem gyéren történik azokra hivatkozás napjainkban is, sőt elég sűrűen az oly művekben, melyek az irodalom-történeti kútfőkre utalnak, míg ellenben azoknak fogya-tékos részei annyival is inkább késztetnek a behatóbb nyomozásra.

Nem csekély tanulság volna meríthető még azokból is, melyek olvasását már az újabb nemzedék merőben feleslegesnek véli, holott pedig bizony nagyon ráférne abból busásan is akárhány adag s nem csekély javára is válhatnék, különösen ha

⁹ *Toldy* F. ildomos megkülönböztetéssel enyhítve alkalmazta ezt az alább ejtő jellemzést irodalomtörténetében s tapintatosan így jelezte méltatva mellékesen a latin irodalomnak nemzeti szellemét: »Azonban e téli állapot egy új tavaszt hordott méhében. Ez a deák irodalom szerencsésen közvetítette s általánosította az európai tudományos műveltséget, szellemében pedig hazafias volt.« (L. »A magyar nemz. irodalomtörténete.« 4 kiadás. Budapest. 1878 113. l.)

tisztult kritikai felfogásra tudna szert tenni azok lényeges értéke felől. Mert tudnivaló, hogy nem csupán azok tartalmi anyagában rejlik kiváló becsők, hanem ezenfölül különösen szellemirányzó elveikben. Mondhatnók, főleg ezek képezik elévülhetetlen érdemét. Ámde ilyesekre annál kevésbé reflectál az újabb tudomány, minél nyomósabb indító okok javalják azt. Rája olvasható ama régebbi szálló ige némi módosítással: »non leguntur, nam graeca sunt« s mailag már: »quoniam latina sunt.« A kivételesek inkább csak »rari nantes in gurgite vasto«.

Kegyeletünknek pedig a tapasztalt káros szakítás történelmi multunkkal jóval sarkalóbb ösztönt ad arra, hogy az elődök iránt tartozó hálának leróvásaért buzgózkodjunk, annál serényebben, minél komolyabban intenek erre már aggasztó viszonyaink.

S vajjon a jobb méltatásra érdemes egykori bajnokok közt nem az elsőrendű triariusok egyike-e az, ki a lethargikus álomba sülyedező mult századi nemzedék fölébresztésére épen a leghatóságosabbnak bizonyult élesztő szert vette foganatba?

Föltárta a korábbi dicsőség mohosult sírjait, kiemelte belőlük számos elhúnyt jelesünk emlékét, szellemi bajnokokat idézett vissza, hogy fölelevenítsék a dermeteg kebleket s lelkesült küzdelemre gyúlaszszak a zsidbadt érzelmeket.¹

Oly számos cselekvési pályát tüntetett kora tespeteg nemzedéke elé, hogy minden jobbra való tehetség föllelhetette azok közül a neki valót, a folytatásra hívót.

Hogy pedig a készsleges munkaerőket a kor igényelte teendők végett szervezetes egybefűződésre buzdítsa, e célra való törekvéseit im e társasító kísérlete tünteti elénk, melyet, ha a mostoha viszonyok nem engedtek is zöld ágra vergődni, szorgalmazása nem volt éppen sikertelen. Sarjasztott az csemetéket s némely dúsan termő képességeket is.

Igy róla mint számosakra üdvös befolyással volt férfiúról nem ritkán lelhető érdemleges elismerések, többnyire ugyan inkább csak részszerinti méltatások, de néhutt összefoglaltabban is.

Illeték szerint emelte ki őt már *Kováchich* Márton a hazai tudományosságot és tanügyet tárgyaló közlönyében² 1786-ban, tehát még élte folyamában. Elhúnytakor pedig nagyra becsülő barátja, *Schedius* Lajos a »Scriptores Scholarum Piarum« II. kötete elején áldozott emlékének szép latinsággal írt életrajzi vázlatot. Ugy szintén *Horvát* István lelkes tisztelője méltatta érdemeit meleg érzelmű nekrológgal.³

Oly kidomborító élet és jellemrajz azonban, mely őt teljes mivolta szerint ismertelné, tudunkra még eddig nem került a

¹ Erre vallanak minden alkalmas helyen közbeszótt emlékeztetései s mint látható a folyamodványba is belefűzött hivatkozása a nemzeti ősök intelmeire, még pedig hatályos kifejezéssel szóaltatva.

² L. Merkur von Ungarn. I. évfolyam 967—993 p.

³ Hazai és külföldi tudósítások. 1809. II. 24—27. sz.

nyilvánosság elé. S ha a műveiből merített hasznos tanulság számos évek óta ösztönöz is arra, hogy szellem-alakját minden rá vonatkozó adatoknak arányos összeillesztésével kiegészítve igyekezzünk feltüntetni, még mindig elégtelennek véljük az e célra kellő tanuságok gyűjtélékét.

Azonban így is hadd járuljunk alkalmilag ezúttal valamelyes kegyeleti adózással emlékének felüdítéséhez, s ez által egyszersmind némi contingenssel az ő korának megvilágításához is.

14. Ismeretes, mily sanyarú állapotba sülyedt volt hazánk és nemzetünk a két századon át többször ismétlődött keleti inváziók és vallási s politikai villongások következtében.

Fölöttébb búsítá ez a romlatlan honfíui kebleket, de alkalmasint több másnál mélyebben elszomorodva szemlélte ezt a csenevészdedést *Horányi* már akkor, midőn négy évi távollét után a külföldről hazatérve és a számos előkelő városban tapasztalt magas műveltség alkotásaira emlékezve, kiváltképen a Rómában gyűjtött igen becses ismereteit kívánta a hazai művelődés javára hasznosítani.

Azzal a mélyreható megfigyeléssel, melyet oly bő tanulmány és a világvárosokban nyert dús tapasztalatok élesbítettek volt, s az ő fokozott érdeklődésével szemlélve a hazai gyarló állapotot, fölöttébb lehangolólnak látta azt, főleg midőn megújultak emlékezetében az ott künn nem ritkán hallott megszólások, melyek többnyire azt hánytorgatták, hogy hazánkban a hagyományosan folytatott Mars cultusa mögött az ars Minervae még mindig szánandó pangásban sinylődik, mert trespeteg ázsiai lomhaság, léha fényűzés, délczeg hivalkodás vesz erőt a magasabb feladatú főbbeken is.

Buzgó magyar létére Horányi is, szintűgy mint évtizeddel azelőtt *Desericzky* Incze kitünő rendtársa s utánna mások a szerzet ifjabb nemzedékéből, kik Rómában és más olasz városokban is gyarapították ismereteiket, minden tőle kitelhető érveléssel igyekezett ott künn e féle becsméléseket megczáfolni, főleg pedig kitünő tehetségeinek feszült szorgalom általi érvényesítésével. De annál erősebben érezte magát sarkalva arra is, hogy aztán honosait szintén az ily nemes megczáfolás módjára ösztönözze, mely tényleg bizonyítsa, hogy a béke áldásait nyerve fajunk is palladiumául tekintí Pallas mesterséget.

Példás nyomokat látott e tekintetben több másón kívül nevezetesen azok lelkes tevékenységében is, kik Rómában előzői valának s visszatértükkor ugyancsak jeles tanuságot tőnek ott nyert czélszerű képeztetésükről. Így *Bajtay* Antal, *Cörver* Elek és János testvérek már akkoriban föltetsző lendületet keltettek volt a hazai közoktatásnak okszerű javítása érdekében úgy, hogy ez valóban átalakulási áramlatot indított meg.¹ Készségesen igye-

¹ Erről már körülményesebben is emlékeztem Révai M. élete I. kötetében.

kezett ezt Horányi is tőle telhető buzgalommal elősegíteni. De ezentúl neki még nagyobb czélzatok is lebegtek szemei előtt, hogy tudniillik kora nemzedékében hathatósabban fölbresszse a nemzetének dicső multja iránti lelkesedést.

E tekintetben is az ő ifjúkori példánya *Desericzky* Incze nemcsak történeti nagy munkájával, hanem vele laktakor 1759. és 1760-ban személyes érintkezései alkalmával közvetlenebb módon is élesbítette benne a hazai történelem iránti érzéket.

15. Mikor, hogyan s mily befolyások által keltve s növelve gyarapult *Horányi* lelkében az a nagyobb horderejű eszme, mely őt, ki zsenge kora óta fennköltebb irányzatok felé törekvő vala, élte delén már oly merészebb vállalkozásokra is sarkalta, hogy szándékai teljesbítése végett a tudományos igyekvéseket szerveztes csatlakozással kívánta egyesíteni; — mindennek pragmatikus fejtegetése, amely jelentős adalék lehet mult századi művelődésünk történelméhez, úgy alaposan megokolt előadása a szerte ágazó vonatkozások miatt jóval messzebbre terjedő, semmint hogy itt e tárgyalás keretébe eléggé alkalmasan be lehetne illeszteni. Ott lesz az majd inkább helyén, ahol e kiváló szellemi tényezőnek nagyszabású tudományos munkásságát s ezt előző tanulmányait, sőt egész pályaképét illetékes mivolta szerint előadni tüzetes feladatúl veendjük.

Amint az ő czélzatai nagy fának mozgatására irányultak, úgy az ő kitartó munkássága is mondhatni terepélyes fává nőtte ki magát egy félszázadon át, melynek alapos méltatása végett kutatásunknak is minél mélyebbre kell lenyúlnia, hogy szerteágazó gyökszálait teljesebben kinyomozhassa, meg azt is helyesen fölismerhesse, vajjon minő elemekből táplálkozva izmosult az olyanná.

Mert ránézve is áll a régi közmondás: »Nagy fa, nagy gyökér.« Valóban nemcsak a korabeli viszonyokkal szövődött össze sokképen az ő tevékenysége, hanem begyökerezik az mélyen az előbbi időszak rétegeibe is. Ez okból nem egy mozzanatát a korábbi időnek s nem egy elhomályosult alakját kell végette megvilágítanunk. Azonban hogy különösen az itt tárgyalás alá vont feladatunk érdekében, valamelyes pragmatikus itélettel szemléltessük az ő lendületesebb czélzatainak fokozatos fejlődését, rá kell némileg mutatnunk azon eszméknek rügyeire, melyek őt kezdettől fogva úgy irányították, hogy az alig serdülő ifjú már föltetsző jeleit láttatá a nagy feladatokra vállalkozás olyatén nemének, mely csak is a hazai közügy leglényegesebb javára kívánta fordítani egész élete tevékenységét.¹

Nyomós bizonyossága ennek főképen az, hogy előkelő származású s így akkoron fényes kilátásokra is jogosult létére abba a szerény állapotú szerzetes rendbe kívánczozott, melynek hivatási feladatával mintegy azonosnak érezte az ő eszményies hajlamát.

¹ V. ö. Kovachich Merkur v. Ungarn I. 969—70.

Annak célzatait lelkesen felkarolva, szívesen elvonatkozott minden külső kitüntetési vágytól, hogy annál szívósabb kitartással irányíthassa összes igyekvéseit a tisztán szellemi érdekű tudományos művelődés fokozására és gyarapítására. Rendjének akkori legkiválóbb díszeit szemelte ki követendő példányaivá, nemcsak a hazánkbeliakat, hanem a más országokban jeleskedőket is, kiknek számosaival volt aztán alkalma közelebbről megismerkedni sőt bizalmas baráti viszonyba fűződhetni Rómában, Bécsben, Prágában s egyebütt.¹

Ily szellemi érintkezések dús eredménye gerjeszthette föl benne egyebek közt már elég korán a szövetező összeműködésre törekvést s ennek szorgalmazását honosai között.

16. Ifjú korától következetesen így haladva életfogytáig, természetesen azon volt, hogy lankadatlan buzgalmával szintazon eszmény cultusára lelkesítse nemzetének jobb reményű sarjadékát.

Gyakorolta ezt mint tanár élőszóval, időnként írással is hova tovább mindegyre tüzetesebb feladatként. Midőn pedig főbbjeinek jóváhagyásával már teljesebben a tudományos foglalkozásnak élhetett, többnyire irodalmilag működven, főleg a hazai történelem megvilágítására szentelte erejét. E téren jóval szélesebbre terjeszthetné ki szellemképző működését. S így miután az ifjú sarjadék nevelő oktatását úgy szólva első elemeitől kezdve, fokonként folytatta s még a bölcséleti tanítást is czélszerűbb irányítással elősegítette volt, már azután a szellemképzés leghathatósabb módját karolta föl s a »*lux veritatis és vitae magistra*« tisztes szolgálataiba szegődve, mondhatni, nemzet-nevelővé emelkedett.

Alapos itéletű honfiak elismerték, hogy főleg őt illeté dús készültségénél fogva az a művelődéstörténeti nemes feladat, melyre oly bátran vállalkozott s csak az ő kiváló munkaereje és szívós kitartása képes avval lehetőleg megküzdeni. Mert a mily számos ok miatt kívánatos volt az, szintoly sok akadály állta útját a megvalósításnak; a minőkről a történelmi kutatás mostani munkásainak már tán alig lehet valódi felfogásuk. Eléggé mentheti ez buzgó fáradalmai eredményének nem kevés helyen észlelhető fogyatékoságát.

Hogy ő az adott viszonyok s olykor nehéz körülmények közt annyit birt kivívni, annak a kiváló szellemi és physikai erejének s ernyedetlen buzgalmának tulajdoníták ismerői, melylyel már ifjú korában feltűnést, sőt bámulatot is keltett még a római pályatársakban is. Épen ezért különösen kiemelhető az a követeléstől tartózkodó igénytelensége és a szerényebb helyzetekbe is készséges bele illeszkedése, melylyel hivatása iránti hűségét igazolá.²

¹ U. o. 970—1.

² Életírónak följegyzéseiből ismeretes, mily diszes tanári állásokra tehetett volna szert azonnal, midőn felsőbb tanulmányait bevégezte, előbb Nápolyban s aztán Bécsben is, ha csak némileg igénybe vette volna a tekintélyes ajánlók szíves felszólításait. De őt a honfi érzet erősebben vonzotta a hazai teendőkhöz, jöllehet ezek egyelőre az ő képzettségéhez képest eléggé alárendelt működési

Horányinak szakadatlan munkásságú pályáján végig tekintve, valamint tanítási, úgy irodalmi tevékenysége terén is különös figyelmet érdemlő, hogy bár nagy feladatokat tűzött volt maga elé, még alig zsendülésnek eredt ifjúkorában; birt mégis annyi önmérsékléssel, hogy inkább szerény kezdeménnyel s jól meg-gondolt fokozatos haladással kívánt közeledni a huzamosan érlett nagyobb czélszatok felé, sem mint rohamos túlkapással.

Irodalmilag is előbb a hivatási köréhez tartozó alsóbb rendű oktatási segédeszközök készíttetésével foglalkozott, csakis holmi csekélyebb alapvető kísérletekkel kívánt a tanügy javára munkálni, majd aztán az okszerűbb bölcseleti tanok egyes szakmaiba bevilágító értelmezésekre fordította igyekvését.

De már az ilyenén progymnasma-féle előzmény folytán is serény szorgalommal gyarapítá készletét oly nagyobb szerű vállalatokra, melyekkel a hazai tudományosságnak és közművelődésnek hathatósabb lendületét eszközölhesse és pedig szintén az ő kiváló példányainak, habár külön irányba lépő követésével, főképen a nemzeti művelődés történelmének megvilágítására terelte összes tevékenységét.

Mily czéltudatos szándékkal s minő mélyreható alapvetéssel fogott e vállalatához, kiviláglik abból a törekvéséből, melylyel első sorban lehetőleg föleleveníteni óhajtotta mindazok emlékét, kik szellemi tehetségeik érvényesítésével fajunkat az európai műveltebb nemzetek figyelmére érdemesekké iparkodtak képezni. Kiváltképen oda czélozott, hogy a hatásosabb szellemi hősöknek visszaidézett lelkei által mintegy megfenyítve készítse az elfajuló nemzedéket az önmagába térésre, az elődöktől öröklött igaz mivolta felismerésére s hivatása követelményeinek teljesítésére.

Ily magasztos eszmétől gyulasztva buzgólkodott a nemzeti nagy multak emlékét fölűdíteni a végett, hogy azok által fölélesztesse a satnyulásnak eredt korabeli sarjadékot.

Igen természetes, hogy ezért több más ily czélszatú föltételei között legelőbb a hazai tudományosság s irodalom érdemesültjeinek pályaképét kívánta méltóbb vonásokkal ismertetni. Ezt vélte legeszméltebben szóló intelemnek, legserkentőbb jeladásnak arra, hogy a serdülő nemzedék mindannyi példából üdvösen okulva, kiki ahhoz fogjon, amire legalkalmasabb s ott folytassa a nemzeti nagy feladatokhoz járuló munkásságot, ahol azt a derekas elődök félbeszakítani kénytelenültek.

Valóban jeles példázat volt az a »*Memoria Hungarorum*« a tekintetben, hogy a tehetséges elméket az összerűbb, concretebb szellemi munkálkodásra és a nemzeti cultura solidarisabb felkarolására gerjeszse.

kört juttattak feladatául. Ennek azonban mint nevelői oktatás tekintetében üdvös praxisnak nagyon sikeres eredményét tapasztalta s hasznosította is a paedagogico-didactikai elméleteiben. (I. Schedius a Horányiról írt életrajzban: »Scriptores Schol. Piar II. k. XII.—XV. I.).

17. Midőn *Horányi* ezt a szándékát már 1770-ben, a Velenzében kiadott *Prodromus*-ában jelezte, jóformán érezte, hogy egyszersmind az együttes nagyobb mérvű szellemi munkálkodásra sarkaló irányzatát.

De ha ily szövetkeztető kísérletei előbbed kevésbé lehettek eredményesek, biztatóbbnak látszott arra utóbb már az a föltetsző elismerés, melynél fogva őt a »*Memoria Hungarorum*« kijötte után nemcsak a hazai tanultabbak, hanem még inkább a külföldi tudomány emberei is szívesen megtisztelték.

Meglepetést, szinte csodálkozást kelthetett hazánk fiaiban, kik a »foris doctus«-ságra magában véve is jóval fontosabb súlyt helyeztek akkoriban, mint manapság, hogy *Horányit*, az igénytelen szerzetest ama specialis hazai érdekű művéért mily kitüntető elismerésekkel tisztelte meg több külföldi és pedig sajátságosan éppen német tudományos egyesület.

Érdemes erre vonatkozólag ide iktatnunk *Horvát* Istvánnak, az ő hálás tisztelőjének 1809-ben, t. i. *Horányi* elhunytá után írt biogr. vázlatából e sorait:

»A *Memoria Hungarorum*... most is haszonvehető, s ha a tudós Pray... egykor becsmérelte is *Horányi* törekedéseit... tisztelték még is, és pedig forrón tisztelték azokat mind a hideg vérrel ítélő Hazafiak, mind a külföldi számos tudós társaságok, melyek vetekedten vetekedtek *Horányinkat* vagy díszes érdemeihez képest magasztalni, vagy nevezetes gyülekezeteikbe társnak felvenni. Az előbbienek közé számláltathatnak a *berlini*, *lipsiai* és *iénai* tudósok; az utóbbiak közé tartozhatnak a *hessen-homburgi*, *sveciai* és *bavariai* tudós társaságoknak jeles férfiak«.¹

A »*Merkur von Ungarn*« két mutatványt idéz azokból a külföldi tudományos folyóiratokból, melyek *Horányit* akkoron a »*Memoria Hungarorum*«-ért dicsérő elismeréssel tüntették ki. Ezek egyike az »*Acta eruditorum Lipsiensium*« — u. m. — ily méltó dicséretet (verdienstes Lob) mond róla:

»*Perfectam Biographi (Plutarchi) imaginem immortalis operis egregie expressit Alexius Horányi e CC. RR. Scholarum Piarum Vir Cl. atque doctissimus Gentis suae Plutarchus, qui in componenda et exornanda eruditorum Hungarorum, itemque Provincialium Biographia, nihil cupiditatis, nihil odio, quod dicitur, religionis caeco, sed omnia veritati tribuit, eiusque rei insignia prostant hinc inde sparsa specimina... vel obiter tantum facta comparatio egregii huius laboriosissimi operis cum monumentis eorum, qui eodem historiae campo industriam suam exercuere, aperte docet Horanyium longo intervallo post se omnes reliquisse, quamvis, qua est sentiendū de se modestia, fateatur se summum fastigium attingere non potuisse, sed quis hominum potest? praestitit unus pertinaci labore atque industria, quod a plurium societate (ingenue fatemur)*

¹ 1. Hazai és külföldi tudósítások 1809. II. 26. f. 202. 1.

² 1. *Merkur von Ungarn*. 1786. I. 984.

vix sperare licebat. Patriae communis et litterarum causa vehementer optamus, ut contingat eruditissimo atquo laboriosissimo Viro aetas longaeva omnibus et animi et corporis bonis comitata.

Horányi szerénységének egyik nem csekély bizonyosságát vehető, hogy ezen akkoriban jelentősekként tekintett címekkel való megtiszteltetését szivesebben elhalgatta, holott azokkal legott népszerűsködhetett volna. Csakis több év mulva és csupán egy helyen illesztette azokat nevéhez, amit bizonyára fontos okoknál fogva cselekedhetett; t. i. egyedül *Kéza* Simon »Chronicon Hungaricum«-jának czimlapján látjuk kitéve.

Erről szóló jegyzetében *Kovachich* azt az észrevételt teszi, hogy e kiadásában *Horányi* először csatolta nevéhez valamennyi akadémia címzeit, egyebütt pedig azokat alkalmasint szerénységből mellőzte.¹

Szintígy nem említi ezután sem nemcsak e címzeit, hanem egyéb bármily előkelőktől és tudományos nevezetességektől nyer megtiszteltetéseit. De azért köztudomású lett az még is, ha más-kép nem, a külföldi tudományos közlönyökből.

Feltűnő s alkalmasint eszméltető is lehetett az a külföldről oly bokrosan jött megtisztelés a nemzeti dicsőséget még mindig szivesen emlegető magyarokra s tán kissé tünődésbe is ejthette a gondolkodóbb honfiakat az iránt, hogy hát nálunk mikor létesülhet valahára szintoly tudományos társaság, mely a hazai jeles tudósokat díszes koszorúba fűzze, meg a külföld nevezetességeit is viszont ilykép megtisztelhesse. De tán némi pironkodást is keltetett az az érzékenyebb hazafiakban, kik azonfelül szívökre veték azt is, hogy annak a külföldi tudományosság részéről oly nagyra becsült »*Memoria Hungarorum*«-nak kiadására is saját-képen német ember vállalkozott, természetesen üzér léteire némi számíttással, még ha úgy vesszük is, amint *Horányi* írja az I. kötet praefatiójában, hogy ezzel halhatatlan érdemet szerezzen az

¹ M. Simonis de *Keza*, Presbyteri Hungari Scriptoris seculi XIII., Chronicon Hungaricum, quod ex codice membranaceo nunc primum et ad fidem Apographi Vindobonensis et Budensis Chronici sparsis quibusdam notis ac variantibus lectionibus excitat Alexius Horányi, Hungarus Budensis, de Clericis Regularibus Scholarum Piarum AA. LL. et Philosophiae Doctor et Historiarum Professor, Societatum Hasso-Homburgensis et Regiae Suevicæ, ac Electoratus Boicæ Membrium honorarium. Viennæ typis Kurtzböckianis 1782, nnd in dem nämlichen Jahre korrekter zu Ofen bey Catharina Landererin. 8.

Zu wünschen ist es, dass alle ungarische Geschichtsschreiber, die noch irgend in Bibliotheken ungedruckt stecken, in so gute Hände der Herausgeber gerathen möchten.

Wir bemerken, dass sich unser Horányi bey dieser Ausgabe zuerst aller seiner akademischen Titeln bedient habe, da er sonst vermuthlich aus Bescheidenheit immer nur seinen religiösen Stand seinem Namen beygesetzt hatte. Die redlichen Klostermänner denken oft auch bey ihren unlaugbaren Vorzügen mit dem Apostel Paul: *si gloriari oportet, sed non expedit.*

ő másik hazája iránt,¹ mely neki módot nyujt jóléte előmozdítására.²

18. Mindez egybevetve eléggé hathatós indító okul szolgálhatott különösen a Horányival közelebbi tudományos összeköttetésben működő hazai tudósoknak arra, hogy az ő bizalmas magán-szerű egyesületeket mentül előbb felsőbb jóváhagyás útján nyilvános jellegű tudományos társulattá növezzék, sőt biztosra vehető, hogy már ekkor sürgetőleg nógatták is az ilykép európai tudóssá tekintélyesült Horányit a közvetítő lépések megtevésére s az ügynek minden lehető módon szorgalmazására.

Ily szorgalmazásnak következményeül vehető a föntebb bemutatott szabályzat összeállítása s a szentesítést kérelmező föliratnak fogalmazványja.

Erre mutat egyebek közt az is, hogy mint a szabályzat 29. pontjában említve látjuk, már Maecenas is ajánkozott a munkálkodás leendő eredményének nyomtatás általi közzétévésére (Beleznay Miklós generalis).³ Ez is érves tanuság a szándék komolyságának igazolására.

De meg azt látva, hogy mily hálás elismeréssel említ fel a »*Memoria Hungarorum*« I. kötete praefatiójában egyes főrendűeket,⁴ kik e nagy művének összeállításában részint tudományos segédeszközökkel, részint költségadással is támogatták, bizvást feltehető, hogy a tudományos társaságnak felsőbb jóváhagyással való életbeléptetése után annak munkálkodása terményeit is jóformán értékesíteni iparkodtak volna a közrebocsátás által. Az akkori fölpezsdülés hogyan is hagyhatta volna cserbe a kezdetleg szerény vállalkozásokat?

Ily biztató körülményekhez sajátságosan hozzájárult akkoriiban már a hazai közviszonyoknak efféle célzatokra kedvezőbb s úgy szólva fölbuzdítóbb átalakulása.

Köztudomású, mennyire rajta volt Mária Theresia, főleg ural-

¹ Editionem mei operis — úgy mond — sumtibus suis excudendam suscepit Antonius Loewe Germanus, Bibliopola Pisoniensis, ut bene de Hungaria, altera patria sua, quae ipsius fortunis sedem praebet, immortaliter mereatur.

² Erre vallnak ezen kívül más több rendbeli kiadványai is.

³ Beleznay Miklós tábornok † 1787. bátyja B. Mihálynak, alezredesnek, kit Horányi szintén hálás elismeréssel említ föl a *Memoria Hungarorum* ügyét elősegítő fautorai között.

⁴ Így említi föl hálásan a tolnai *Festetic* Pált, *Kollár* Ádámot, *Rádai* Gedeont, gr. *Balthiany* József kalocsai érseket, *Guszlányi* János nyitrai püspököt, gr. *Fekete* György kuriai bírót, gr. *Károlyi* Antalt, *Ortzy* Lőrincz bárót, *Álmási* Pált, *Majthényi* Károlyt és *Beleznay* Mihályt, ki testvére *Beleznay* Miklós generalisnak, ez meg, mint föntebb említők, a társaság munkáinak kiadására pénzt ajánlott fel. Érdemes fölemlítenünk, hogy e tábornok özvegye, b. *Podmaniczky* Anna is nevezetessé lett, mint buzgó honleány, ki utóbb a *Kármán Uraniáját* pártfogásával életbeléptetése s az akkori magyar tudományos körnek gyülekezeti helyeül az első magyar salont nyitotta meg házában (l. *Toldy* T.: Irodalmi társas köreink emlékezete. Kisf. társ. Évlapjai, Bpest, 1875. 211. l.).

kodása utolsó évtizedében, hogy a magyar nemzet iránti érzett hálás elismerésének minél jelentősebb tanúságait éreztesse.

Minthogy különösen a hétéves háború lezajlása után gondjait főleg a béke nemesebb gyümölcseinek tenyésztésére fordítá, nemzetünknek is tágabb mezőt kívánt nyújtani a fensőbb művelődésre.

Mondhatni új korszak előidézésére irányultak azon intézkedései, melyekkel a közoktatás és nevelés korszerűbb lendítését nálunk is célbavette.

Fennen hirdeti ezt a nemes szándékát kiváltképen a huzamos megfontolás és előkészület nyomán összeállított új tanrendszer, mely a »*Ratio Educationis*«-ban van összefoglalva.

Erről az epochalis átalakításról biztos alapú történelmi művek s egyéb hiteles adatok nyomán lehetőleg részletesen szólottam már két évtizeddel ezelőtt, alkalmilag jelezvén annak némely nevezetesebb mozzanatait, valamint előzményeit is.¹ Ezeket aztán időnként s helyenkint mások is emlegették többé kevésbé illetékes felfogással. Ezuttal csak is arra szándékom emlékeztetni, hogy mily hatást keltett az akkoron az érzékenyebb hazafias keblekben, amiből aztán gyanítható az is, hogy mily remények fűződhetek ahhoz a lendületes kezdeményhez.

Igen érdekesen adja elő kiváltképen Révai Miklós abban a szép latin parentatiójában, melyet 1780. december 22-ikén mondott a nagyváradi akadémiának Mária Theresiáért tartott gyász-ünnepén, különösen a nemzet kegyelte királynőnek azt a buzgózkodását, a melylyel a közoktatás teljesebb átalakításával egyszerűsmind a nemzeti ujhodás hajnalodását kezdé előidézni. Elérzékenyült kegyelettel mondja el ugyanott, minő hatást gyakorolt rá az, hogy Bécsben a »*Ratio Educationis*« kéziratát láthatta, sőt olvasgatta is, melyben örömkönnyező szemekkel és elragadtatással bámulta a gondos királynőnek saját kézzel írt jegyzeteit.²

Ugyanő már 1777-ben két lelkes versszettel is üdvözölte ezt az új aerát.³

De kivüle még több más költői elmét is örvendező dalokra lelkesített ez a korszakias jelenség.

Azonban, minthogy a teljes berendezés, sőt némely egyéb lényeges kellékek ezen évre el nem készülhettek s így az ünnepélyes megnyitása az egyetemnek csak 1780-ban történhetett,⁴ az azt dicsőítő költők e fényes ünnepségre tartották fenn hála ömle-

¹ L. Révai M. Élete IV. 66—68.

² L. u. o. és »*Latina*« 182—3. l.

³ U. m. »A szebb tudományoknak újonabb fel emeltetések, innepes örömnapjára Nitráról« 1777-ből és ugyanazon évben egy sapphói ódában, melynek czíme »Örömnapp, melylyen a főtudományok Budára által költözöködték.« L. Révai M. Elegyes Versei 26—29. és 152—155. l.

⁴ L. A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története, Bpest, 1880. I. 122—5.

dezéseik kiadását, melyekről *Pauler* Tivadar a bpesti magyar kir. tud. egyetem történetében ezt írja: »Ezen korszakot alkotó országos ünnepély emlékezetére számos költemény jelent meg, melyek közül *Makó Pálé*, *Hanulík Jánosé*, *Szerdahelyi Györgyé*, *Anyos Pálé*, *Sebastianovich* Ferenczé a legnevezetesebbek. Az egyetemi magistratus pedig a királyi tanács hozzájárulásával a beiktatás emléknapját évenként ünnepélyesen megünnepelendőnek határozá. Ez volt a nagy királynő utolsó műve.¹

Az ünnepélyes megnyitás és beiktatás főbb mozzanatait tárgyalván fölemlíti *Pauler* T. mindazokat a tudományos és művészeti productumokat, melyek a dicsőítő szónoklatokon kívül ecsettel és vésővel is hozzájárultak a korszakias esemény megörökítéséhez.²

Tudomány és művészet szoló és alakító képességeinek nemes vetélkedésével igyekezett ezt megdicsőíteni s emlékét a késő századoknak átadni.

Valóban megaranyozta mindez a nagy fejedelem asszony élte alkonyát s mintegy glóriát vont egész pályájára, melyből elhalaványulhatatlan fénynyel fog átragyogni az idők messzeségébe az a kölcsönös szeretet és hálaérzés, melynek oly megható kifejezései nyilatkoztak úgy a nemzet mint a 40 éven át uralkodó királynő érzékeny kebléből.³

Meleg érdeklődéssel olvasva ama hő érzelmek áradzásait, igen természetesnek láthatjuk az öt hó múlva bekövetkezett gyászos elválásnak fájdalmas nyilatkozatait, de meg azt az erős reményt is, hogy a nagylelkű anyának nagy képességű fia valóban pótolni fogja a nemzet mélyen megsiratott veszteségét, hiven követvén végső tanácsát is, melylyel fejedelmi jó akaratába ajánlá a magyar nemzetet.⁴ Mily nehezen birtak megválni némely buzgó honfiak is e reménytől, míg aztán ugyancsak válságos jelenségek meg nem czáfolták azt.⁵

De azok más rovat alá tartoznak, sem mint hogy itt behatóan tárgyalhassuk.

19. Ily örvendetes inauguratiója lévén a haza szívébe költöztetett főiskolának, egyebek közt jelentős eseményként vétetett az is, hogy kik nyertek Budán legelőbb doctori borostyánt a fensőbb tudományok mindegyik szakában. Említést érdemel csakugyan, hogy mily hathatós buzdulatot gerjesztett ez a nagy mozzanat a fensőbb tanulmányok felkarolására törekvőkben. Különösen a bölcséleti doctoratusra oly számosan versenyeztek azonnal, hogy az 1778-ban arra érdemesítettek sora legalább is háromszor annyi, mint az 1771—1784 közti évek bármelyikében.⁶

¹ U. o. 134.

² U. o. 132—4.

³ U. o. 134.

⁴ U. o.

⁵ Ezekről elég részletesen szólott Révai Miklós életének III. kötete.

⁶ Ugyanis azon kimutatás szerint, melyet a »*Merkur von Ungarn*« című

Az 1778-ban bölcséleti doctorokká avatott 31 közül hatan a bölcséleti kar bekebelezett tagjaivá lettek, és pedig hárman a kegyestanítórendből, u. m.: *Schaffrath* Leopold, *Benyák* Bernát és *Henyei* Vincze, hárman pedig egykori Jézus társasági tagok, u. m. *Mitterpacher* Lajos, *Püspöky* Ferencz és *Schönwisner* István.

Hogy *Horányi* az ingremiatusok közé nem jutott, kétségkívül szerénységének tudható be. Ez nem vitte rá, hogy oly czímet arrogáljon, melynek lényegesebb hasznát nem érezhette.

A doctoratust is csak annyiban látta alkalmas kelléknek, minthogy a piaristák pesti intézetében éppen ekkor philosophiai cursus nyílt meg négy tanárral, és a történelem előadására legott őt szemelte ki a rend kormánya.

A mily erős hajlamot érzett erre, oly buzgalommal s dús eredménnyel teljesítette is azt azon 4 éven át, a míg ez a lyceum főnállott, t. i. az egyetemnek Pestre átköltözéig. S így kiváló része volt abban a jeles sikerben is, melyet ott e rövid tartamú bölcséleti oktatás kivívott s melyért az előkelő hazafiak részéről oly szép elismerést nyertek a czélszerűbb tanításmódot követő tényezők.

Letth volna bizony ennek messzebbre elható sikere is, ha a nagy királyné elhunytá után nem zavartatott volna ki sodrából az a nemes buzdulat, melynek felocsudását az ő utóbbi intézményei hathatósan fölwillanyozták.

20. Az a plausibilis eredmény, melyet különösen itt a központban növekvő sikerrel mutattak be a piarista tanárok, kik a *Bajtay* és *Cörverék* által Rómából és a művelt nyugat egyéb intézeteiből elsajátított tanelvek szerint intézték az ifjuság oktatását, nyomatékos bizonyosága volt az azok szerint javított tanmódszerök helyességének.

S ennek sikeres eredményeit szíves elismeréssel javallták nemcsak hazánk előkelői, hanem figyelemre méltatták az ország főbb hatóságai, sőt maga a kir. felség is. Mennyire helyeselte ezt az ő korszerűbb tanításukat Maria Theresia, bizonyítá avval, hogy nem egy rendtagnak vélekedését kívánta azok által fölhasználásra is méltatni, kik a Ratio Educationis összeállításával voltak megbízva.

A rendtagok ezen serénykedésének lényeges ismertetését szintén közlöttem már Révai Miklós élete I. kötetében,¹ honnét

folyóiratban e tizennégy évbeli bölcséleti graduáltak számáról lelünk, az 1778-ban philosophiae doctorokká avatottak száma összesen 31-re emelkedett. Neveik sorozatában az első *Schaffrath* Leopold, a második *Horányi* Elek s nyomban utánok még 10 piarista rendbeli tag, azután 5 a felosztatott Jézus társaság tagjai közül való és két paulinus szerzetbeli, meg végül Illésházy István gróf trencsén- és lipótvármegyei örökös főispán.

A föntebb jelzett időszak többi 13 évében csak négy évben volt 10—10 bölcséleti graduált, a többiben pedig csak 3—9. L. Merkur v. Ungarn I. p. 78. »Series eorum, qui ab anno 1771—84 penes reg. Univ. Ungar. Philosophiae doctoratum legitime consecuti sunt.«

¹ Révai M. élete I. 183—196.

azóta mások is emlegették azt, időnként többé-kevésbé helyes méltatással visszhangoztatva. Itt annyiban lehet helyén arra emlékeztetnem, a mennyiben azok az 1777-ben inaugurált »Ratio Educationis« szerinti tanszervezetnek már közel három évtizeden át útját egyengették s így mintegy átmeneti stádiumát képezték a hazai közoktatásnak. Horányira vonatkozólag pedig fölemlítendő az a jeles érdeme, hogy az előbb említett jeles kezdeményezők alapvetéseit az ő kitűnő tehetsége és munkabíró képessége hathatósan elősegítette. Egyéb dolgozatain kívül, melyek a középoktatás föllendítésére szolgáltak, kiváltképen a komolyabb tudományosság propylaeumaiba bevezető philosophiai ismereteknek okszerűbb s a korigények kívánalma szerint realisabb tanítása végett, a bölcséleti tanfolyam egynémely szakmáira jelentősebb segédkönyvek kiadásával szerzett annak hasznos gyarapodást. Ilyenek különösen a *Leibniz*-féle »Rationis sufficientis principium«-ról szóló bölcséleti értekezésnek, melyet *Fassoni* Liberatus olasz piarista irt vala, jegyzetekkel kísért kiadása, azután *Dalham* Flórián művének, mely a helyesen gondolkodás, beszélés és értelemről szól, szintén javítottan és bővítetten kiadása. Ebben a logika, kritika és a hermeneutika főbb fejezetei nyerne megvilágítást. Továbbá *Beccaria* János művének a Franklin-féle elmélet szerint a mesterséges villamosságról szóló tárgyalását adta ki. De e mellett *Politus* Alexander jeles latin beszédeinek kiadása, meg egyebek is nyomós bizonyítást tőnek róla, hogy mily serényen igyekezett a hazai közoktatás javítása végett mindazokat az elősegítő módozatokat megismertetni, melyeknek sikert eredményező voltáról elégséges meggyőződést szerezhetett a külföldi nevezetes tanintézetekben.

Ismerve ily irányzatú munkásságának több rendbeli tanúságait, velős oknál fogva mondhatjuk, hogy amit e nemben közvetlenül vagy közvetve művelt, az valóban tisztes megemlékezést érdemel a hazai közoktatás történetében.

21. Valamint határozott álláspontot foglalt el Horányi az előbbi, szőrszálhasogatásig elfajult scholastica philosophiával szemben, úgy gondosan óvakodott az ujabbi bölcsélet egyes túlkapó elméleteit készségesen elfogadni,¹ aminők akkoriban már némely balirányzatokat igyekeztek érvényesíteni a közoktatás terén is.

Kisebb-nagyobb terjedelmű irodalmi dolgozataiban, sőt egyes bizalmas levelezéseiben is nem gyéren lelhetők illetén igyekvései-

¹ Bölcséleti elveinek mérsékeltségét és valamint az irodalomban, szintúgy a gyakorlati életben is egyiránt komoly alkalmazását tekintve, eléggé ráillenek Tacitusnak Agricólára vonatkozó e szavai: »retinuitque quod est difficillimum, ex sapientia modum.« Számos tanúság közül elég legyen e tekintetben Kovachichnak e megjegyzését idéznünk: »Man bemerkte, dass er sich weder durch die Cartesischen Luftwirbel noch die hakichten Theilchen des Gaisendus, oder die von Boscovich sinnreich erdachte Krummlinie der Anziehungskraft in die damals noch bis zum Vorurtheil herrschenden Meinungen hinreissen lassen; dieses erweckte bey vielen von seinen Einsichten eine sehr vortheilhafte Meinung, aber auch bey vielen den Hasz wider ihn. . . . 1. Merkur von Ungarn I. 978. 1.

nek tanuságai. Különösen a jelentősebb munkásságú írókról és tanfériakról szóló biographiai vázlataiban elég gyakran érezteti, mily igen szíven hordja ez ügyet. Ennek bizonyosságul emlékeztetünk különösen a »*Nova Memoria*« praefatiójára, melyben szinte terjengős részletességgel mondja el paedagogiai intelmeit.

22. A mily örvendetes jelenségül fogadták a lelkesültebb honfiak a hazai tanulmányügynek az új tanszervezet általi egyöntetű rendezését, úgy egyszersmind komolyan fölhívónak látták azt a tekintetben, hogy a műveltebb európai nemzetek példáját követve, serényen buzgólkodjanak immár a nemzeti nyelvnek is a közoktatásban fokenkénti érvényesítésére s e célból annak lehetőleg sürgős haladással fejlesztésére, hogy az minél-előbb méltó helyét foglalja el nemcsak az alsóbb és középoktatásban, hanem a felsőbb rendű tudományok előadásában is.

Minthogy pedig e tekintetben a »*Ratio Educationis*« még úgyszólván csak mostoha módon gondoskodott, a más anyanyelvekkel egyenlősítvén a magyart, mondhatni hiányosan intézkedett; a buzgóbb honfiak éber ellenőrzést kívántak kifejteni, nehogy különösen a német nyelv bitorolja idővel a közoktatásbeli elsőbbséget.

Voltak, kik vérmesebb reményekkel legott biztos kilátásba helyezték a magyar nyelvnek olyatén lendületét, melynél fogva az akár a közelebbi időben is elfoglalhatja jogosult szerepét a felsőbb oktatásban is, sőt találkoztak tüstént vállalkozók is, hogy azonnal tényleg bizonyítsák annak arra alkalmas voltát. Így különösen *Benyák Bernát* a piarista rendház pesti intézetében akkoron nyilvánossági joggal megindított bölcseleti tanítást azonnal magyarul is kezdette tárgyalni,¹ s abból az akkori szokás szerinti nyilvános vitatkozások alkalmával magyarul folyt tanításának eredményét is olyképp mutatta be az előkelő férfiakból álló hallgatóságnak, hogy részökről igen helyeslő elismerést nyert.²

Mások pedig szintén erősen felbuzdulva legott hozzáfogtak némely tantárgyaknak magyar nyelven szóló kézikönyvekben való bemutatására. Így különösen *Dugonics* András a matematikai elemi oktatást igyekezett magyarul tolmácsolni. Ez az igyekevése azonban az idők fordulta miatt csak később juthatott napvilágra. Mert a mi baljóslatúként már akkoriban előre vetette árnyékát, alig egy pár év múlva be is következett s ugyancsak gyorsan elhomályosítá azt a biztatólag derengő hajnalodást, mely a *Mária Theresia* uralkodásának alkonyán oly szép reményeket keltett volt.

Egyebek között a leghathatósabb impulsus lehetett volna az arra, hogy a hazai tudósok immár szorosabb egybekapcsolódás által tömörülve fejtsenek ki sikeresebb tevékenységet, sőt mindenkép törekedjenek oly szervezetes testületet alkotni, mely a hazai

¹ Toldy F. »A magyar nemz. irod. története.« IV. kiad. Bpest, 1878. 162. 1 — »Révai M. élete« I. 196. és 252. 1.

² L. Toldy F. Magy. Nemz. Irod. Tört. 1878. IV. kiadás 162. 1.

viszonyok igényelte tudományos művelődést serényebben lendítse és különösen a specialis magyar nemzeti cultura előnyösítését vegye célba.

Ha nem éppen ez a pezsdítőbb időszak keltette is őket illetően éberebb ellenőrzésre, de kétségkívül ez gyulaszhatta lángolóbb óhajtására annak a biztosítéknak, melynek szükségét már égetően éreztették a haladó kor visszautasíthatlan követelése.

Bizonyosságai ennek a főntebb jelzett szövetkezési kísérletek.

23. Az a buzdulat, melynek forrongását Toldy is nem egyszer említi, akkoriban tán nem csekély áramlatot is kelthetett volna, már úgymint ha felsőbb jóváhagyás által szentesítve indulhatott volna nyilvánosság elé.

Tagokban legalább nem lett volna hiány. Hisz csak azokat véve, kikkel Horányi bizalmas lábon állott, amint ez jóformán kitetszik műveiből és leveleiből, nem csekély számmal sorolhatók föl oly jelentős tehetségek. Különösen az egyetemi s rendi tanárok és több más tudományos intézetben működő tanférfiak soraiból akár válogatva is telhetett volna annyi irodalmi képesség, amennyit az a mérsékelt igény kívánt, mely a szabályzat 26. pontja szerint a belső tagoknak számát csakis 24-re szabta. Hisz sem a nyelvi, sem a vallásfelekezeti különbség nem állt akadályul.¹ Különösen a latin irodalmi képzettségű egyének jelentős mennyiségben valának akkoriban. Mindezek azon új epochát nyitó kezdemények által lelkesülten fogtak volna némileg értékesíthető szellemi munkássághoz, kiváltképen biztatva egyszersmind a fensőbb jóváhagyás kedvezménye által. Ámde e nélkül kényes dolognak vélték a bátor csatlakozást.

Úgy látszik azonban, hogy legalább föltételesen mégis számosznak ígérését birta már *Horányi* s mintegy bizonyosra vehető, hogy ezek a szentesítés végett folyamodó kérelem fölterjesztését épen ezen új aera küszöbén már sürgették is, abban a reményben, hogy ez mint az akkori lendülethez lényegesen hozzátartozó járulék már bizvást megnyerhető lesz.

E szerint úgy rémlik, hogy leginkább akkoriban kelt ez a *Horányi* fogalmazta folyamodvány. Erre mutatnak a szöveg epilógusának im e szavai is: »..... digneris ad cumulum summorum beneficiorum in nos collatorum² illud adiicere ut

Az is lehet, hogy ez tán az akkori viszonyok szerinti módosítása egy már előbb készített fogalmazványinak.

A főntebb érintett körülmények ily sajátyszerű összetalálkozása hármas bizonyosságot nyújt arra nézve, hogy minő buzdulatot, sőt biztatást meríthetett abból az akkorig csak privata sodalitas-ként lappangó bizalmas szövetkezet, hogy végre mint tudományos társulat már a nyilvánosabb kihatásra is utat nyisson, és pedig:

¹ L. Szabályzat 7. és 9. pontját.

² V. ö. Pauler T. i. m. 122–134, hol a »cumulus summorum beneficiorum« specificálva van.

I. hogy immár azok a tanügyi átalakítások is eléggé utalók s mintegy felhívók a felsőbb jóváhagyás kérelmezésére;

II. hogy annak élére leginkább *Horányit* illő állítani, kit erre oly számos elismerés tesz méltóvá;

III. hogy valamint az őt szívesen tisztelő egyetemi tanárokból, úgy az ő rendtársaiból is elég számos tag remélhető munkás tényezőül, úgymint kik már is serény előkészítői valának az új tan-reformnak és így a kormány szándékainak is alkalmasan megfelehetnek az ily tudományos társulatba szövetkezés által. Az egyetemi hallgatók között pedig nem kevesen lesznek a társasághoz tanítványúl szegődő aspiránsok.

Hisz ennek jelentős bizonyosságát érezteti Ányos, az egyetemi hallgató, ki buzgalmánál és képesütségénél fogva már a magyar irodalmi előharczosokkal áll bizalmas baráti viszonyban, s mint a szabályzat aláírójának egyike, ebben a serdülésnek eredt hazafiúi társaságban is számot tevő tényezőül tűnik elének.¹

24. A társaság szincapata alkalmasint kitelhetett volna az iker-város akkori tudósaiból, akár az egyetemi tanerőkből is, ahogy azoknak az idétti irodalmi munkásságából gyanítható. Ennek jelentős tanuságát láttatja az egyetem történelmét tárgyaló *Fejér* György: *Historia academiae scientiarum cz. művében* és *Pauler* Tivadar idézett történelme 93—100. és 156—162. lapjain, melyeken az egyetemi karok tagjainak kiadott műveit felsorolván, azok részletes kimutatását ily epiphonemával nyomósbitja: »Tekintettel ezen és az előbbi fejezetben említett férfiak bel- és külterjű munkásságára, teljes igazsággal mondható ezen időszakról *Szerdahelyi*: »Paene nulla est scientiarum regio, quae lucem et accessionem non accipit ab ingenio commentationeque nostrorum eruditorum«; és azzal összhangzólag *Fejér* György: »Decennium hoc Universitatis regiae viris literisque florentissimum«;² habár honosaik részéről nem mindig részesültek fáradaik érdemeikhez illő elismerésiben, mint *Szerdahelyi* fájdalmasan emlité: »Dolere mihi debet, aequiores nobis esse exteros, quam sint populares et cives.« (Eléggé sajnosan érezték ezt mások is különösen Révai az ő részéről is.)

Egyébként nem szorítkozva csupán a központban lakó tudósokra, sőt a főntebb jelzettekhez számítva az ingremiált tagokat és némely akadémiái vagy egyetemi tanszékekre versenyzőket is, meg a graduáltak jelesebbjeit, bizvást hihetjük, hogy válogatva is kikerült volna az a szerény mennyiség, ahányat az a tervezet belső tagokul kívánt, t. i. szám szerint 24.

¹ Minderről nyomós tanuság az, hogy költői levelezésének jó csomója a budai egyetemi theologiai tanfolyama idején keletkezett, intézve többnyire a testőr-irodalom jeleihez; s egy Dr. Rácz Sámuel egyetemi tanárhoz, melyet ez az »*Orvosi oktatások*« című művének II. kiadása elejére tűzve kiadott 1778-ban. Hogy ennek epilógusában az egyetemi tanuló Ányos Rácz Sámuel, az egyetemi tanárt »*barátjának*« nevezi, vajjon nem a »hazafiúi magyar társaság«-beli bizalmas viszonyt jelzi-e?

² I. *Historia academiae Scientiarum Budae* 1835. 123. 1.

Ugyanis azok számát tekintve, kik mint a felsőbb tanulmányok aspiransai, már 1774-ben az egyetemen megüresedett tanszékek végleges betöltése végett october 8—23-ig tartott pályázati vizsgálatra jelentkeztek, a viszonyokhoz mérten nem mondhatjuk a komolyabb tudományosság művelését valami fogyatékosnak.¹

25. Ennek az ekkoriban fölbuzdult serényebb versenyzésnek különösen ösztönző rugója lehetett az a remény, hogy a budai egyetem föllendítését célzó kezdemények mindegyre szaporítani fogják annak tanszékeit is, vagy legalább az akademiákban és lyceumokban nyílik tér a fensőbb oktatási kathedrákba juthatni.

Némely érdekes tanuságokból úgy látjuk, hogy a piarista rend igyekvőbb tagjait szívesen ösztönözték valamint a szigorlatokra,² úgy a pályázásokra is az ő előkelőbb pártolói, kik a részökről már 3 évtized óta mind buzgóbban felkarolt korszerűbb és célirányosabb tanításmódot, mint jó sikerrel gyakoroltat, általánosítani kívánták.

E kívánalmaknak következményeül vehető, hogy az új tanszervezet életbe léptetésekor a piarista rendből többen alkalmazást kaptak a felsőbb és középoktatás oly intézeteiben, melyek a kormány által alakítottak át, habár magának a rendnek is föltöbb szükségesé volt ép akkoriban a képzettebb tagokra.³

Azonban ezek az extra gremium működő rendtagok nem kevés részben segítették elő az okszerűbb szervezetű tanügynek gyakorlati eredményeit, sőt némelyek néhutt a tudományos szövetkezésnek is részesei s előmozdítói valának. Így különösen *Koppi* Károly Kassán, aztán Erdélyben. *Simai* Kristóf szintén Kassán, *Benyák* Bernát Szekesfehérvárt és mások egyebütt. De meg az előkelő házaknál nevelőkként működő rendtagok is meglehetősen elősegítették ezeket a célzatokat. Másutt inkább lesz helyén mind-ezekről körülményesebben szólhatnom.

26. Minthogy már a hétéves háború bevégezte után oda irányultak a lelkes fejedelemasszony törekvései, hogy a béke áldásait minél dúsabban tenyésztesse birodalomszerte, lépcsőnként hazánkban is fejleszteni kívánta a közművelődést és különösen az irányadó fensőbb tudományosságot is

Ily jó szándékának eleve megsejtése már előbb indította a nagyobb vállalkozású tudósokat arra, hogy értékesebb tartalmú

¹ Nem érdektelen felemlítenünk, hogy Pauler jegyzése szerint e pályázaton a hittani tanszékekre összesen 39-en, a bölcsészetiekre pedig 38-an jelentkeztek. Amazok közt 17 világi pap, 5 kegyesrendű, 15 ferenczrendű és 2 pálos, ezek közt 9 világi pap, 12 kegyesrendű, 11 ferenczrendű, 3 pálos és 3 világi pap. (L. Pauler i. m. 55. p.)

² Például *Sárváry* Ferencz, kiről mint *Révai* Miklósnak nagyra becsült barátjáról több ízben volt említés ennek élete első és második kötetében egy 1782-ben kelt levelében hálás köszönetét vallja gr. *Károlyi* Antalnak azon kegyéért, hogy őt a bölcséleti szigorlatra buzdítván, ehhez kellő költséggel is ellátta, amint ily kegyében már más rendtársait is részesítette.

³ L. *Révai* Miklós élete. I. 322. l.

műveiket néki ajánlják föl, másokat arra, hogy ilyenén czélzataiknak gyámolítását nyerjék tőle.

Efféle bizalom biztatóul szolgálhatott arra is, hogy más serdültebb nemzetek példájára erősebb lendítésre irányzó tudományos körök létesüljenek, melyek szintén a királynő pártfogását remélték megnyerhetni, s mint Toldynak többször idézett értekezéséből is sejthető, nem is épen rajta múlt azoknak pártoláson kívül hagyása. Ennek hijjával is próbálkoztak némelyek az eszmének nagyobb mérvű megtestesítésére.

Igy véltük bizvást föltehetni, hogy Horányinak tudományos baráti köre is már a hetvenes évek kezdete óta éledezett mint afféle privata sodalitas litteraria minden szabályzati szervezkedés nélkül, vagy csak amúgy barátságos egyezkedés útján megállapított conventionalis szövetségként.

Ezt Horányi az ő előirányzott czélzataihoz, meg a vele szövetkezettek feladataihoz képest befolyásos egyénisége által is nyomként gyarapíthatta lelkesítve olyképen, mint a hogy azok a többrendbeli társulatok sarjadoztak, a melyekről ő a »Nova Memoria« előbeszédében, XIV. l., mintegy dicsekedve emlékezik.

27. Hogy aztán ez az ilykép szerényen fejledező tudományos kör már némileg szárnyat ölteni kívánt akkor, midőn a nagy királyné élte alkonya felé a magyar nemzet iránti jóindulatának többrendbeli tanúságait adta s különösen az egyetemnek a budai kir. palotába beszállásolása által oly magas hangulatot keltett a fensőbb tudományosság aspiransaiban, igen természetes következményül vehető. Mert az eddig nesztelenül munkálkodó társak a fejedelemasszony magas szándékait ösztönzésül tekinthették arra, hogy azokhoz képest ők is fokozzák érvényesítendő feladataikat.

Ez vala indító okuk arra, hogy a főntebb közlött szabályzatot közös helyesséssel megállapítsák s erre a felsőbb jóváhagyásért kérelmező folyamodványt fölterjeszteni kívánják.

Gyaníthatólag a nagy lelkesültségű fiatal Ányosnak, mint a gárdista irodalommal már bizalmas viszonyban álló költőnek, nem csekély része lehetett ebben a sűrögésben.

28. Bármily fölbuzdítók voltak is e körülmények, sőt sikert ígérőnek is látszhatott az akkori constellatio, *Horányi*, mint a viszonyok behatóbb ismerője, mégis aligha osztozott a vérmes reményekben. Néki elégséges tudomása volt mindazoknak a kísérleteknek eredménytelenségéről, melyek ily szándékból már előbb próbálkoztak olyas célhoz jutni. Nem lehetett előtte ismeretlen a *Windisch* Károly barátjának¹ megfeneklett igyekezete, sem a *Perliczi* János

¹ Windisch-sel való baráti viszonyát ismételten is említi Horányi a »Memoria Hungarorum« cz. művében; az első kötet előszavában és a 3-ik kötet 567. s következő lapjain, hol az 569. lapon a Windisch létesítette tud. társulat sorsáról is illetékes említést tesz. — Ugyane kötet 67. lapján fölemlíti Perliczi János Dánielnek e művét: »De instituenda in Hungaria societate litteraria erudita et conferendis ad illustrationem rerum patriae Symbolis.«

törekvése, és valószínűleg az »*Academia Augusta*« nagyszabású tervezetének dugába dőlte sem.

De hát azt gondolva, hogy Propertius szavai szerint (2, 10, 6) »in magnis et voluisse sat est«, mint ez eszmének fő javallója s mozgatója készségesen vállalkozott a kísérletre, s amint ez a folyamodvány szövegéből is kivehető, a tetemes akadályok meg-gondoltával a leghódolatosabb kifejezésekkel igyekezett megokolni a szerény határok közé szorítókozó kérelmezést. Azt hívén a köz-mondás: szerint »dum calet ferrum, tundendum est«, ha elüttetik is a kérelem óhajtott sikerétől, merőben eredménytelen még sem lehet a próbálgatás. Sőt az ügynek valamelyes hasznára lesz még úgy is, ha csak némi sürgőlhődés által élénkítetik föl, leg-alább az eszmének ébrentartása végett. Mert erősbödni fog ez által is az óhajtás s a közérzületben meggyökeresítve utóbbad annál izmosultabban fel fog sarjadni, hogy létjogát bebizonyítsa s azt követelje is, mikelyt jobban lehet.

29. Ezzel a szentesítés végetti kísérlettel tehát első sorban leginkább a honfiak buzdulatának gyarapítását czélozhatta, de meg ezen kívül a külföldi tanultak bizalmának erősítését is.

Ezekkel ugyanis többé-kevésbé tudományos összeköttetésben lévén, rendén valónak tartotta velök éreztetni azt, hogy itt is folyamatban van olyatén kölcsönös viszonyú tudományos szervez-kedésre törekvés, mely a közművelődés általános ügyének hasz-nára váljék. Csakhogy a nálunk még kedvezőtlen viszonyok miatt az egyelőre mintegy előkészületi stadiumában leledzik. Mert a leküzdhetlen akadályok miatt nem tehetvén szert az óhajtott feje-delmi jóváhagyásra, szélesebbre terjedő munkásságot még nem igen fejthet ki testületileg, de azért éledez s intensive növekszik.

Bizvást föltehető azon tudományos összeköttetésnél fogva, melyben némely jelentősebb tudósaink, leginkább a »foris doctus«-ok, szintűgy mint Horányi is, azokkal a külföldi tudományos társula-tokkal állottak, hogy a nyilvánosság elé is jutott az ő közlőnyeik-ben holmi az itteni óhajtások zsendültéről, valamint azoknak akadá-lyairól is.

30. Hogy mik lehettek ezek sajátképen, melyek miatt az időn-kint fölszínre igyekvő szándék megannyiszor zátonyra jutott, annak eléggé nyitját lelhetjük abban a felsőbb helyről 1771-ben kelt leirat-ban, mely az előbbi évben kérelmezett »*Academia Augusta*« ter-vezetének jóváhagyás végetti fölterjesztésére a negatívát 5 pontba foglalt megokolással adta ki.¹

Mert habár a Horányi-féle tervezet sokkal szerényebb kivá-natot szándékozik is fölterjeszteni, de már az ebben is óhajtáskép kifejezett felségi jóváhagyás kérelme implicite magában foglalta annak fokozódható igényeit. Ugyanis a folyamodvány epilógusában

¹ L. Toldy F. »Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt.« Összegyűjtött munkái, VII. köt. Budapest, 1873. 390—1. l.

összefoglalt kívánat a »*favor, patrocinium, consensus, clementia és protectio regia*« megnyeréseért könyörög, hogy a felség részéről erre nézve biztosítsassék.

Ámde ennek megnyerése mintegy feljogosulást vonhat maga után, hogy a pártfogási biztosíték aegise alatt a szentesítendő társulat a kormánytól időnkint gyarapodási segédeszközöket is bizvást igényelhessen s idő folytán mindegyre terjeszkedőbb előnyöket is követelhessen.

Ilyesmire meglehetősen felbátorító leendett az egyelőre csak szerényen föllépni szándékozó tudományos társulatnak királyi jóváhagyása.

Nincs ugyan egészen biztos tudomásunk arról, vajjon csakugyan tényleg is megtörtént-e a folyamodvány fölterjesztése, de minden körülmény arra mutat, hogy *nem*.

Mert volt arra Horányiéknak elég alkalmuk és módjuk, hogy megtudják hiteles forrásokból, mily kevésbé remélhető a siker.

Sőt a biztosra vehető negatíva miatt nem is igen szellőztették a résztvevők neveit, úgy hogy sajnálatunkra a szabályzat alá jegyzettekén kívül más ügytársnak hozzájárultáról nem lettünk bizonyos adatot, jóllehet hozzávetőleg többeket sejtethünk.

31. 1780-nak dereka óta *Mária Theresia* már betegeskedő vala s így a tőle várható kegyes jóváhagyás reménye annál inkább halaványult, minél föltetszőbben érvényesültek azok a tanácsadások és befolyások, melyek az ilyenmű óhajtásoknak ellenzői valának.

Ily kedvezőtlen fordulat következtében a társulat jelentősb tényezőivé leendett tanultabbak között is lohadni kezdett a bátorság; minthogy az oly hatósági resensus miatt a kormánytól függő egyénekre nézve az némileg compromittáló is lehetett. Ilyenek ezért szivesebben visszahúzódtak az ügytől, szintoly képen, mint később a *Révai »Planum«*-ának főbbrendű pártolói közül néhányan megszeppenve egy megdöbbentő incidenstől, neveiket a nyilvánosság elé juttatni ellenezték.¹

Vagy talán afféle titkos társulati gyanúságtól való óvakodás okozta, hogy oly kevésnek csatlakozása van jelezve a szabályzaton, t. i. azoké, kik tudunkra épen nem voltak töprengők. Valószínű, hogy *Ányos*nak e bátor vállalkozása s némely hivatalos részről alkalmasint megsokalt hazafias buzgólkodása ellene is némi megróvást idézett elő, annyival inkább, mivel theologiai feladatai mellett, ezeknek részben hátrányára is, oly élénk költői levelezést folytatott a testőr-irodalom előkelőivel, amint ennek épen ez időben sűrűen kelt termékei láthatók műveinek I. kiadásában is. Ha még oly óvatos volt is illetén baráti viszonyainak ápolásában, főbbjeinek s tán a kormány közegeinek meggorrolása nem maradhatott el amiatt, hogy a még fensőbb jóváhagyást nem nyert társulatnak

¹ L. Révai M. élete. III. k. 167. 200. 203—4. 256—7 l. l.

fiatal vérmességével ő volt legföltetszőbb tényezője, jóllehet sajátképen *Horányi* vala a szellemi intéző. De Horányi az ő latinul írt műveiért, mint a higgadtabb tudományosság s tárgyilagos gondolkodás embere, kevésbé eshetett censura alá. S még sem hiányoztak olyan gyanúsítói is, kik ezt a messze kiágazó s a külföldi tudós egyletekkel is viszonylatba fűződő társulati célzatot összeférhetetlennek vélték az ő tüzetes feladatú hivatásával. Sőt találkoztak, kik őt türelmesebb méltatásai s vegyes vallású tudományos összeköttetései miatt holmi nemzetközi vagy épen szabadkőmivesi tendenciákkal gyanúsíták.

Már csak az is aggodalmat keltett némelyekben, hogy valamint a »*Memoria Hungarorum*«-ban felekezeti külömség nélkül kiméletesen kívánta méltatni a tudományos és irodalmi munkásság termékeit, úgy e társulati szervezetben is szintolyképen szándékolta az elmék összeköttetését kimódolni, a mily lelkes hazafiúi buzgalomból, úgy egyszersmint komoly ethikai célzatok végett.

Annak a félreértésnek elhárítása okáért, mintha ez a vallás iránti közönyösségből eredne, ugyancsak nyomósan van hangsúlyozva a vallás erkölcsi elvek iránti kiméletesség s mindannak távol tartása, a mi a jó harmóniát zavarhatná. Ez tehát villámhárító óvatosság is volt oly gyanúság kikerülése végett, mely azt a privata sodalitatást úgy is megróvás alá ejthette volna, ha csak igénytelenül lappangva éldegél.

32. Minthogy a szabályzati 27. pont szerint hat belső tagnál kevesebb törvényes végzést s határozást semmiről nem tehet s ítéletet nem hozhat, bizvást föltehető, hogy a szabályzat helybehagyásánál is (1779 május 10.) többnek kellett jelen lennie, mint amennyien aláírvák. Miért történt mégis, hogy csak öt névnek aláírásával kívánták hitelesíteni, sőt nyomósbitani a helybehagyást, annak okát oda vihetjük vissza, hogy e szabályzatnak mintegy tervjavaslatként a tagokkal közlendő példányát elégségesnek vélték csakis a társaság indítványozói és irányadói vagy már sürgetői által aláíratni.

Annak okát illetőleg, hogy a kétségkívül számosabban jelen voltak közül miért vannak csak öten, még pedig épen azok aláírva, közelebbi megokolásul kétféle nézet is ajánlkozik.

Ugyanis lehet, hogy a többiek egyelőre tartózkodó állást foglalván el, aláírókúl csak a bátrabbak vállalkoztak. Nem alap nélkül ötlük föl elménkben ily gyanítás azon tudomás szerint, melylyel birunk az alájegyzettek érületi mivoltáról.

Azokból legalább, a miket *dr. Rác* Sámuelről *Pauler T.* »Az egyetlen története« című művében¹ elszórtan említ, oly jellemző vonások állíthatók együvé róla, melyek őt buzgó magyarnak

¹ L. 154., 158., 214., 265., 331., 332., 366. lapokon. — »Hazai nyelvünket a tudományok ezen ágában (t. i. az orvostanban) réstörőleg honosította. (158. lapon.)

és az orvosi tudományszakban a magyar nyelv »réstörőjének« vallják, de egyszersmind nyakas természetűnek is.

Glosiust, mint tekintélyes orvost és szintén önálló gondolkodású s független állapotú férfiút ismertetik a róla szóló adatok. S talán az akkori idők szerint az orvosoknak kiválóbb előkelősége miatt kívánták e két nevezetes aeskulápot az ügy élére koryphaeusokként állítani.

Avagy a társaságnak jelzett czélzata szerint, melyet egyrészt a szellemképző, másrészt a realis tudományok egyenletes felkarolásában helyeztek, mintegy bilanxként van kiszemelve mindegyik irány képviselőjéül kettő és kettő, ötödikül pedig *Horányi* a polyhistor, mint mind a két iránynak szorgalmas művelője és történelmileg is összefoglalója.

A szépirodalmi és bölcselői irányt erős oknál fogva kívánták a hírnévre kapott *Bessenyei* György és a nagy reményekre jogosító *Ányos* Pál által képviseltetni, annak bizonyítása végett, hogy ez a »*hazafiúi magyar társaság*« melegen csatlakozik ahhoz az áramlathoz, mely a gárdista-irodalom által a 70-es évek folytán nőttön növekedett és a magyar közművelődés terén mind nagyobb hódítást tőn.

33. *Horányi*nak mindkettejük iránti szives becsülését s különösen hazafias vonzalmát éreztetik azon sorai, melyeket rólok egy pár évtized mulva is nyilvánított az 1795-ben napvilágra bocsátott »*Nova Memoria*« I. kötetében.

Nem lesz tán fölösleges azokból holmit bizonyosságul idéznünk: Igy különösen a *Bessenyei*ről szólókból e zárósorokat, melyekkel munkáinak sorozatát a 13. pont így fejezi be: »Exstabat olim insigne volumen Ms. a me visum in Pestana PP. Paulinorum quondam florentium Bibliotheca, quo selecta argumenta Philosophica, Philologica, et Historica noster Georgius illustravit; quo minus in lucem prodiret, invidia obstitit, ac proinde illud, utpote amicis et popularibus suis tanquam perenne amoris argumentum in Bibliotheca servandum donavit. At fortasse alicui Harpyae in praedam cessit.« De ezeket 1839, Toldy F. Pápán a benzések könyvtárában fölfedezte.

Anyos Pálról pedig, kit »*optimae spei iuvenis*«-nek nevez, egyebek közt ezeket írja: »*Tirnaviae cum studiorum Universitas floreret Anno 1776. AA. LL. et Magister Philosophiae creatus fuit. Mox Budae magno fervore Theologicas praelectiones quinque annorum spatio excepit. Et quanquam in superioribus disciplinis egregie versaretur, magis tamen ad Musarum amoeniorum, praesertim patriarum culturam propendebat: hinc poemata ab ipso publici iuris facta admirabilem ingenii vim et nativam produnt elegantiam, quibus ornamentis progressu annorum ita effloruisset, ut inter Apollinis cultores, quos patria nostra tulit, insignem sibi locum vindicasset. At mors praeclaris conatibus invida Virum*

hunc vario morborum genere tredecim mensium spatio exagitatum tandem prostravit, et *nobis surripuit* Veszprémii.«

Vajjon nem vonatkozik-e a »*nobis*« kifejezés in specie a »hazafiúi magyar társaság«-beli baráti viszonyra?

Ezeket figyelmesen egybevetve, alkalmasint igazoltnak láthatja a szives olvasó azt, a mit e korán elhunyt kiténő szellemnek erkölcsi méltatására jó alapon elmondottam az 1889-ben kiadott *Elmélkedései*-hez csatolt »*Függelék*«-ben. S ha különösen szemügyre veszi azt is, ami épen *Ányos*-tól sajátkezűleg írt »hazafiúi magyar társaság törvényei«-nek 4. és 17. pontjában a feddhetlen erkölcsi kelléket hangsúlyozva fejezi ki, úgy bizonyára elfogadhatja azt a nézetet, hogy a ki ily fegyelmes szabályzat által magát kétszeresen kötelezte, evvel ellentétes életelveknek követésére aligha vetemedhetett, különösen épen azon időszakban, midőn Horányi szerint a theológiát is jelesen tanulmányozta. S így sajnálattal fogja venni azt a minden alapot nélkülöző kisebbitést, melyet egy valaki elég könnyelműen ejtett becsületén.

Hogy az előbbi zajtalan minőségében, mint tudományos szövetkezet, odább is fentartotta s ápolta e társulat hívei összetartását, annak valamelyes bizonyosságául vehető az is, hogy különösen a magyarságra nézve mind mostohábbá vált nyolczvanas évek elején *Orczy* Lőrincz »*a szabadságról*« írt verszetét,¹ *Bessenyei* György pedig már előbb némely kiadhatatlan műveit a paulinusok könyvtárába kivánták elhelyeztetni² valamely kedvezőbb időszak bekövetkeztéig, abba a könyvtárba, melyben a társaság tagjai, míg lehetett, gyülekezeteiket tartották s így azt legalkalmasabb menedékhelynek tekintették.

Gyaníttatja ez egyszersmind azt is, hogy ennek a sajátlag magyar szerzetnek tagjai közül alkalmasint több tudományos foglalkozású szerzetes volt részese e »hazafiúi magyar társaság«-nak is, úgymint *Virág* Benedek, *Kreskai* Imre,³ kikkel *Ányos* is szorosabb barátságban élt, s tán *Verseghy*, *Alexovics* Bazil meg mások is.

34. A tervezetnek életbe léptetése nem sikerülhetett ugyan a leküzdhetlen akadályok miatt, szintűgy valamint az előbbi kísérletek megvalósulásra nem juthattak, mégsem épen mondhatni róla azt, amit *Toldy* az »*Academia Augusta*« tervezetéről szomorúan hangoztat, hogy »*elpendült*.«

¹ *L. Révai Miklós Élete*. II. k. 388. 1. és *Kottai* Virgil: »*Ányos Pál élete és költészete*« 1882. 60. 1. Ez utóbbi műben egészen közölve van b. *Orczy* Lőrincz levele *Ányos*hoz.

² *L. Szinnyei József*: »*Magyar Írók Élete és Munkái*.« »*Bessenyei* György élete.« I. k. 1003. 1.

³ *Kreskai* Imre, kit utóbb *Révai* M. a Tud. társaság »*Candidatusai*« közé sorozva említ, mint ekkoron »a pesti monostorban lévő könyvháznak gondviselője« (így jelzi e hivatalát a *Révai*hoz 1778-ban írt verszetében, 1. kiadva *Révai* M. elegyes versei *Pozsony*, 1787. 233—40. 1.) már ezen állásánál fogva is egyik jelentősebb tényezője lehetett e tudományos társulatnak.

Ez a szerényebb szándék amint föl nem hangzott, úgy el sem hangzott, hanem előbbi rejtőzködő módja szerint csendben folytatta magántársulatként munkás tevékenységét, szíves baráti buzdítással és kölcsönös elősegítéssel.

Amaz pedig, amely nagyralátó s mintegy fellegvár-alkotásra számított vala, úgy ködvárként szétpárolgott, mert akkoron még épen megvalósíthatlan igényeket állított volt előtérbe. A fensőbb hatóság czáfoló okai által visszautasítva dugába dült az és saját-ságos balsorsral olyannyira homályba sülyedt, hogy csak esetleg egy század mulva került ki rejtekéből, de a tervező neve s ennek körülményei a történelem kárára mind maig rejtély maradt, melynek Toldy sem birt nyitjára jönni.⁴

Horányi igénytelenebb szándéka pedig a viszonyok és körülmények komoly megfigyelése miatt, úgy látszik, nem is kockáztatta a sikertelen kilépést s így annál inkább folytathatta nesztelenül buzdító s élesztő hatását; leginkább pedig ő maga példaadólag fejtett ki oly munkásságot, mely mintegy pótolta a szándékolt társulat együttleges munkásságát.

Harmincz éven túl helyt állott oly egyletért, minőt ha létesítenie sikerült volna is, a nyomban bekövetkezett mostoha időszak folytán alig lehetett volna termékenyítő hatásúvá fejleszteni.

Révai a következő évtized elején nagy bátorsággal tön kisérletet, a visszas viszonyokkal daczolva, ily eszme megvalósítása végett, de szándékától elütetett, s nem csekély bajok forrását nyitotta meg élete keserítésére; aztán a kissé felderült jobb idő verőfényétől biztatva nagyobb mérvű kisérletet tett szintén sikertelenül s ekkép arra érezte magát indíttatva, hogy megfeszített erejével ő is maga álljon helyt nagy szándékainak érvényesítésével.

Igy mindketten példaadólag oly irodalmi pályát folytattak véglehelletig, melylyel ugyancsak föltetsző tanúságát adták annak, hogy mit tehettek volna jobb viszonyok közt egy oly szervezett társulat élén mérvadókul működve, mint a minőnek eszméjét, illetőleg tervezetét honfitársaiknak elég világosan bemutatták.

Figyelemre méltó, hogy, bár ők erősen hazafias czélzatukkal majdnem azonos irány felé tartottak, mégis törekvéseikben elkülönült ösvényt követve, a kölcsönös érinikezéstől meglehetősen tartózkodtak. De mindkettejüknek egyiránt buzgó tisztelőjük, megfigyelőjük és sokban követőjük volt *Horvát* István, ki terjedelmes tudományával szintén némi áramlatot, tudományos és irodalmi felekezetet támasztott ugyan, de szabályzatok által szervezett egyesületek és társulatok kötelékébe nem fűződött.

A mostoha kor többrendbeli viszontagságainak tudható be, hogy azok a buzgón serkedező irodalmi s tudományos körök¹

⁴ L. Toldy i. m. az akadémiai eszme M. O. végső jegyzetében.

¹ Érdekesen ismertet ilyeneket Toldy F. az »irodalmi társas köreink Bessenyeitől Kisfaludy Károly köréig« cz. 1875. febr. 7. feiolvasásában, I. Kisz. társ. évlapjai Uj folyam X. k. 1875.

föltetszőbb lendületre szert nem tehettek, hiányozván a melegítőbb verőfény, mely életre sóvárgó rügyeiket jótékonyan fejleszthette volna.

Hogy azonban eredménytelen mégsem maradt csöndes mozgólódásuk, annak tanúságát adta az a nagyobb mozzanat, mely több évtizedi vajudás után végre megtestesülésnek indította azt az eszmét, mely előbb többször és többféleképen, de hiába erőlködött életre vergődni.

Ugyanis az 1830-ban valahára létesült »Magyar tud. akademia« mintegy összpontosítva szítta föl magába azokat a különböző időkben és szórványosan nyilatkozott törekvéseket, mint mindmegannyi alkatelemeit, hogy belőlök az egységesített nemzeti tudományos társaságot megalkossa.

Míndemellett az újabb idő exuberans fejleményei annyi különleges társulást hoztak már létre, hogy e tekintetben mondhatni túltengő tenyészet állott be, mely ama múlt századi meddőségnek merőben ellentéteül élelmeskedik.

Vajha a nemes törekvésű Horányinak legalább e főkelt jelmondata minél élénkebb emlékezetben örököljön közöttünk:

»Provehimur non praemio, sed patrio amore!«

CSAPLÁR BENEDEK.

